

100-2

CE ESTE ENCYCLOPEDIA DREPTULUI

DE

CONSTANTIN G. DISSESCU

PROFESOR UNIVERSITAR

FOST DECAN AL FACULTĂȚII DE DREPT DIN BUCUREȘTI

FOST MINISTRU

BUCUREȘTI

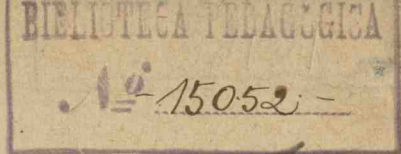
EDITURA TIPOGRAFII CURȚII REGALE F. GÖBL FR

19, Strada Regală, 19

1915.

C. 570.

Prețul Lei 2.50

CE ESTE

ENCYCLOPEDIA DREPTULUI

DE

CONSTANTIN G. DISSESCU

PROFESOR UNIVERSITAR

POST DECAN AL FACULTĂȚII DE DREPT DIN BUCUREȘTI

POST MINISTRU

BUCUREȘTI

EDITURA TIPOGRAFII CURȚII REGALE **F. GÖBL FII**

19, Strada Regală, 19

1915.

C. 570.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI
18142

RC 132/06

1956

B.C.U. Bucuresti

C159751

340.11

I.

Ce este Encyclopedia ?

Cuvântul Encyclopedie e format din trei cuvinte grecești : *En* (în) *cyclos* (cerc) și *pedeia* (învățământ). Prin urmare, Encyclopedie, în sens general, este învățământul general, complexul cunoștințelor generale. În special, Encyclopedia dreptului, pe care Garmanii o numesc Encyclopedia juridică (*juristische*), este învățământul cunoștințelor în legătură cu dreptul.

Nu toată lumea este de acord asupra definițiunei Encyclopediei dreptului. Astfel, Namur, prin Encyclopedia dreptului, înțelege introducția generală la studiul dreptului, ceea ce ar cuprinde noțiuni generale asupra dreptului, expunerea raporturilor cari există între diferitele părți ale dreptului, rezumatul dezvoltărilor istorice.

În acest sens, toți profesorii fac vre-o 15 lecțiuni de Encyclopedia dreptului la începutul anului, ba unii aproape tot anul. Dacă așa înțelegem lucrul, creațiunea catedrei de Encyclopedia dreptului este o inutilitate. Și ar trebui suprimată ca o sarcină bugetară inutilă și înlocuită cu o catedră de Sociologie. O asemenea catedră, eu, în 1907, o înființasem la Facultatea de drept. Agitațiunile politice au împiedicat crearea ei și mai târziu această catedră a fost încorporată, fără justificare logică, la Facultatea de litere. În 1913, am vroit să o separ și să o trec la Facultatea de drept, dar evenimentele politice m'au oprit în loc.

Picard (*Le droit pur*), prin Encyclopedia dreptului, înțelege dreptul pur. Ce este dreptul pur? Complexul permanențelor dreptului, adică adevărurile juridice universale. Ele se bazează pe această idee, că în orice Stat este o ordine juridică (*Rechtsordnung*), în genere primită și la care trebuie să ne supunem, să ne conformăm. Necesitatea le arată, când legea nu le formulează.

Picard a scris un volum de 400 pagini, în care a expus

metodic Encyclopedia dreptului, numită de el și Dreptul pur. A creat o mulțime de noi termeni, o tehnică nouă mai mult în formă decât în fond. Această scriere este o sinteză de filosofie de drept, de drept natural, de sociologie și de noțiuni sumare asupra diferitelor părți ale dreptului pozitiv.

Ahrens (*Encyclopédie juridique*, t. I, pg. 5), o definește în chipul următor: o introducere științifică pentru a ne da o vedere armonică a științei Dreptului și a Statului. Ea ne arată fundamentul și legătura diverselor părți ale dreptului. Ea nu se separă de filosofia dreptului și o are la bază. A urmat progresele filosofiei dreptului, începând cu Leibnitz. Ahrens întinde, mărește cercul Encyclopediei juridice.

Determinarea caracterului și limitelor dreptului nu se pot face decât dacă cunoaștem adevărata natură a omului. Ei bine, Encyclopedia dreptului ne ajută să cunoaștem natura omului. Natura omului, o studiază, ne-o arată, biologia, filosofia, morala, religia, sociologia, psihologia, logica, istoria, economia politică. Prin urmare, Encyclopedia dreptului va fi sinteza dreptului natural, a filozofiei dreptului, a istoriei, a politicei, a diplomației. Este o generalitate care te prepară pentru o specialitate. De aceea, eu crez că Namur este în eroare când reduce Encyclopedia dreptului la o introducere generală în studiul dreptului, că Picard se apropie de noțiunea exactă a Encyclopediei dreptului, dar este nebuloasă, că Ahrens a prins bine necesitatea studiului naturii omului, dar este incomplet.

În părerea mea, Encyclopedia dreptului este o introducere în studiul dreptului, dar mai este și altceva. Ea nu este prin ea însăși. Ea nu este Dreptul, nu este Istoria dreptului, nu este Filozofia dreptului. Este un mozaic. Este toate astea la un loc. Este Istoria omenirii, este Istoria națională, este Dreptul natural și Dreptul pozitiv. Toate în esență metodizate pentru a ne arăta ce este și ce trebuie să fie Dreptul.

De aceea, revenind la ce am spus adineaori, definesc Encyclopedia dreptului: *sinteza dreptului în legătură cu toate științele cari ne arată natura omului.*

Intemeietorul Encyclopediei dreptului este Aristot. Dela acest mare geniu al omenirii până azi, s'a făcut mereu Encyclopedie de drept *sans s'en douter.*

Publiciştii cari pretind că Encyclopedia dreptului ar fi de dată recentă, modernă, aproape contemporană, se înşală.

Aceasta fiind concepţia Encyclopediei dreptului, eu povăţuesc pe studenţi ca să urmeze cursul profesat de profesorul de Encyclopedia dreptului, să citească autorii cari au scris asupra materiei. Dar cel mai bun lucru de făcut este:

1° Să urmeze cursurile următoare:

La Facultatea de litere: Psihologia, Logica, Istoria naţională;

La Facultatea de teologie: Dreptul canonic şi Hermeneutica;

La Facultatea de medicină: Biologia, Fisiologia, Boalele nervoase, Medicina legală;

2° Să citească memoriile şi viaţa oamenilor mari;

3° Să se obişnuiască a descoperi adevărul ascuns sub faţada declaraţiilor solemne şi a formulelor create de autorii lor pentru a-şi ascunde gândurile personale, interesele şi dorinţele.

Pentru a învedera legătura dreptului cu istoria şi filozofia, voi indica o serie de chestiuni:

a) Dreptul public, între alte multe chestiuni, are de obiect reglementarea raporturilor între Stat şi Biserică. Nu putem înţelege şi determina aceste raporturi decât dacă cunoaştem ce este, ce a fost teocraţia. Dar ca să înţelegi teocraţia, trebuie să cunoşti toată vechea civilizaţie asiatică; să studiezi Indiile, Egiptul, Palestina şi celelalte state vechi. Trebuie să ştii ce este Religia? Cum s'a născut? Cum s'au schimbat religiile? Ce erau doctrinele religioase? Să cunoşti epoca barbară, catolicismul şi imperialismul vechi. În special, ca să înţelegi legea noastră sinodală şi alcătuirea organismului bisericesc, trebuie să cunoşti doctrina de Stat bizantină. Nu o poţi înţelege însă dacă nu ştii cum s'a format imperiul bizantino-roman, devenit bizantino-grec.

b) Vrei să cunoşti textele pozitive ale legislaţiei? Trebuie să cunoşti raţiunea lor filozofică şi textele din cari au născut. Astfel, studiul legii Caragea te duce la dreptul bizantin, dreptul bizantin te duce la dreptul roman, dreptul roman la dreptul atenian, fenician, indian. Studiul Codului Calimaki te duce la acela al dreptului austriac. Vrei să studiezi codurile româneşti actuale? trebuie să studiezi codurile Napoleoniane, cutumele vechi franceze şi germane. Vrei să cunoşti doctrina formelor de guvernământ?

Trebue să cunoști istoria politică a Romei, toate revoluțiunile din timpul Republicei romane și luptele fățișe și ascunse din timpul Imperiului. Vrei să știi cum au născut libertățile constituționale? Să studiezi mai întâi liberul arbitru, determinismul, să studiezi istoria politică și parlamentară a Engliterei, să cunoști Revoluția franceză cea mare și cauzele ei. Să cunoști cauzele Revoluțiilor, studiindu-le în Aristot, Machiavel și Bacon. Să știi ce putere au curente de opinie publică, prin urmare, să ții seamă chiar de influența artei și literaturii asupra stărei sociale. Vrei să cunoști teoria obligațiilor? Trebuie să cunoști valoarea morală a obligațiunei; prin urmare, să faci un studiu complect al Moralei, ceea ce te duce la morala veche și la morala creștină. Iar ca să înțelegi capacitatea de a te obligă, de a contracta, trebuie să cunoști condiția femeii, a minorilor, influența clasei profesioniștilor de care ții, trebuie să cunoști validitatea actelor, din punctul de vedere psihic și fiziologic. Ce este minoritatea? Ce este nebunia? Ce este un act de voință? Toate acestea te conduc la studiul biologiei, fiziologiei, al medicinei. Dacă studiezi drepturile din punctul de vedere al utilității lor, dacă faci economie politică și socială, trebuie să cunoști condiția bunurilor sub diferitele regimuri economice. Și atunci vezi că condiția bunurilor este legată de a persoanelor. De aci studiul epocii de sclavie, de robie, colonatul, iobăgia, feudalismul, emancipația țăranilor, împrumutarea lor, embaticurile, egalitatea de drepturi personale și reale, socialismul, comunismul, proprietatea individuală.

Te interesează doctrinele de Stat? Trebuie să studiezi chestiunea raselor și influența lor. Să cunoști luptele naționale și însemnătatea lor. Cu alte cuvinte, să începi prin a studia istoria politică, națională și diplomatică. Numai aceste cunoștințe solide te vor ajuta a posedă dreptul internațional și politic.

Te ocupi cu dreptul administrativ? Trebuie să cunoști dreptul constituțional, economia politică, igiena în special, să ai noțiuni de inginerie, de arhitectură și de organizarea forței publice.

Studiezi și mai cu seamă practicezi dreptul penal? Trebuie să cunoști psihologia, fiziologia, morala, eloquența, retorica.

Considerat dreptul ca artă, adică din punctul de vedere al aplicațiunei, se simte mai mult nevoia științelor cari sunt în legătură cu dreptul. În acest caz, omul de drept va zice cu poetul: *Homo sum, nil humani a me alienum puto.*

Din acest punct de vedere, dreptul nu rămâne străin domeniului artelor. Exemplu: judecata în materie de proprietate literară, artistică, industrială, de rezilieri de contracte, de lucrări publice, de furnituri militare, etc.

Din aceste câteva exemple, se pot vedeă legăturile multiple ale dreptului cu toate activitățile spiritului omenesc. E cu neputință a le posedă pe toate. O sinteză însă este necesară. Ei bine, această sinteză ne-o dă Encyclopedia dreptului. Profesorul care va aveă greaua sarcină de a face un curs de Encyclopedia dreptului, va trebui să fie un enciclopedist, în sensul în care se întruiebuință acest cuvânt în secolul al 18-lea. Calitățile ce i se cer sunt:

Să fie «*esprit brillant*» ;

Să aibă o expunere limpede, elegantă, curgătoare ca vorbă ;

Să poseadă cunoștințe generale ;

Să intre în legăturile dreptului cu științele lăaturalnice, dând exemple și formulând principii.

Cursul său va fi un plan în care se vād drumurile mari și mici, cărările cari duc în diferite direcții, rămânând studentului libera alegere a locurilor în cari vreă să se fixeze.

De aceea am zis că Encyclopedia dreptului este o genera-litate care te prepară pentru o specialitate.

În introducția generală la studiul dreptului, în Encyclopedia dreptului se vorbește de dreptul natural și de filosofia dreptului.

Aceste două materii sunt ele acelaș lucru ca Encyclopedia dreptului, sau se deosebesc chiar între ele, având obiecte deter-minate și exclusive ?

Noțiunea dreptului natural și a filosofiei dreptului, sepa-rația lor, confuziunea lor, sunt o disciplină de școală bine ex-pusă, arătată cu claritate într'o materie așa de abstractă și complexă, de colegul meu Petre Missir, în cursul ce a făcut ca profesor la Facultatea de drept din Iași. Preciziunea și laconismul cursului publicat au însă trebuință de desvoltări. Școlile filoso-fice sunt foarte bine desprinse, cu privire la teoria și aplicația dreptului pozitiv. Expunerea sa este superioară operilor publi-cate de scriitorii germani confuzi.

II.

Ce este dreptul natural? Jus naturæ? Naturrecht?

Definiția pe care o găsim în Institutele lui Justinian: «*Jus naturale est quod natura omnia animalia docet*», este greșită căci animalele n'au conștiință de nici un drept natural, nici nu-l practică. Ele în viața și în raporturile lor urmează o singură lege: aceea a instinctelor și a tendințelor.

Dreptul natural este dreptul care se bazează pe natura umană, iar nu pe regulările stabilite de societatea civilă. Este un drept rațional eșit, cum zice Montesquieu, din raporturile necesarii pentru existența lucrurilor.

Dreptul natural presupune o coexistență de oameni fără nici o regulă din parte-le. El își trage origina sa dela natură. Este o teorie rațională pe care o indică necesitatea logică, dedusă din fapte observate și constante. Dreptul natural răspunde la un adevăr real, iar nu la ceva voit într'un scop particular. Mulți scriitori îl confundă cu Etica și cu Filozofia dreptului.

Publiciștii nu sunt de acord asupra temeiului dreptului natural. Astfel, Grotius, care trece de fundatorul dreptului natural, pleacă dela ideia că oamenii sunt sociabili. Din contra, Hobbes pleacă dela ideia că sunt antisociabili, inimici. Inimiciția ar conduce la distrugerea tuturilor. De aceea dâșii convin, stabilesc un drept de conviețuire. Materiile dreptului natural sunt drepturile naturale înăscute, dreptul asupra persoanelor, teoria asupra familiei, ocupația, proprietatea, posesia, contractele, moralitatea persoanei, legitima apărare, moștenirea.

III.

Ce este filozofia dreptului?

Pentru mine este o doctrină socială opusă școalei istorice, doctrină care formulează principiile directoare ale vieții sociale, pentru a practica justul și a înlătură sau suprima injustul. Filozofia dreptului poate fi înțeleasă în două chipuri:

a) cu caracter sinceramente rațional, dogmatic, abstract, ideal;

b) cu caracter egoist sau vulgar, viața trebuind să fie practică, nu ideală.

Cea d'întâi concepție ține seamă de principii și se onorează prin desinteresarea actelor. Omul duce evenimentele.

Cea de-a doua concepție pretinde că rațiunea n'are nici o putere asupra evenimentelor. Omul e dus și trebuie să se lase a fi dus de evenimente. Nu principiile, dar momentul și interesul trebuie să te decidă. Omul nu trebuie să caute ca actul său să-l onoreze, ci să-l îmbogățească. Mai bine decât jurisconsult erudit, avocat practic. Ținta actelor trebuie să fie isbânda.

Legătura dreptului cu filozofia, o dovedește faptul că toți marii cugetători cari au conceput sisteme filozofice, au conceput și doctrine juridice. Astfel, Platon și Aristot, la Greci; Cicerone, la Romani; Kant, Fichte, Schelling, Hegel, la Germani; Bacon, în Englitera; Montesquieu, J. J. Rousseau, Jouffroy, Victor Cousin, Guizot, Frank, în Franța.

Cele mai originale și însemnate lucrări asupra filosofiei dreptului sunt germane. O expunere clară, dar prea sumară, precum am mai arătat, se găsește în cursul de filosofia dreptului, făcut de eruditul meu coleg Petre Missir, când profesă la Facultatea de drept din Iași.

În literatura dreptului francez nu s'a publicat, după cât știu, sub forma unei cărți de școală, ceva mai complet și mai lămuritor.

Doctrinile germane — căci sunt mai multe — asupra filosofiei dreptului — sunt în mare stimă în lumea universitară. Mărturisesc că nu împărtășesc această admirație. Sper chiar că va veni o zi în care însăși școala germană le va înlătura, formulând adevăratele principii științifice ale filosofiei dreptului.

În mare parte sunt elucubrațiuni, fantezii ale spiritului metafizic ori mistic german.

Eroarea doctrinelor germane provine din preocupăția excesivă de a inventa metode de raționament.

Mereu în căutarea adevărilor absolute, mai toate doctrinele de filosofie germană, în loc să întrebuințeze metoda experimentală, observând și constatând faptele, în loc să raționeze cum se zice în logică *a posteriori*, raționează *a priori*.

Astfel, Kant ne spune că chiar știința naturii trebuie să trateze obiectul său după principiile *a priori*. Cunoștințele cari se bazează pe experiență nu formează adevărata știință. Experiența te poate înșelă. Raționamentul *a priori* singur te duce la legea generală, la adevărul absolut. «Natura nu trebuie experimentată. Asupra ei să filosofezi, să o crezi», căci adevărul nu stă în lucruri, ci în spirit. Omul de știință trebuie să cugete, dar a cugeta, este a crea. De aci creațiunea doctrinelor.

Ei bine, tocmai acest dispreț pentru observarea și constatarea faptelor face slăbiciunea doctrinelor germane. Aceasta este cauza obscurității, confuziunii metafizice germane. Din contra, școala franceză caută adevărul științific în drept, cu antipatie pentru formele sibiline, vagi, obscure, dar urmărind demonstrațiunile prin arătarea faptelor.

Școala franceză constată faptele pentru a formula ideile, pe când școala germană raționează — constată ideile — pentru a ajunge la fapte. Între metoda *a priori* germană — care depinde de filosoful-șef de școală — și metoda *a posteriori* franceză, prefer pe aceasta. În tot cazul, și de-ar fi cândva greșită, este clară. Citiți pe Kant, Hegel, Herder, Fichte, Schelling, citiți pe celebrul Stahl și citiți și pe Montesquieu, pe Descartes, pe Voltaire, pe encyclopediști, pe J. J. Rousseau, pe Victor Cousin, pe Jouffroy, pe Frank, pe Lermier, pe Boistel, și o să vedeți deosebirea. La cei d'întâi admiri puterea inventivă de a construi raționamente, la cei de al doilea admiri claritatea și metoda cu care constată Adevărul convingător.

IV.

Fundamentul ideei de drept. Geneza și formarea sentimentului de justiție.

Dreptul pozitiv, Encyclopedia dreptului, filozofia dreptului, dreptul natural, se învârtesc împrejurul dreptului și a justului. Care este origina lor?

În dezvoltarea unei asemenea chestiuni întâmpinăm o greutate, pentru că răspunsul se poate da din foarte multe puncte de vedere, în examinarea cărora spiritul nostru se simte solicitat de diferite ordine de idei; întâlnim deci o greutate de expunere.

Ce este dreptul; Începem prin a ne pune această delicată chestiune. Dreptul este asemenea acelor persoane pe cari nu le cunoaștem decât după ce am trăit mai mult timp împreună cu ele. Sunt unele persoane care au o fisionomie deschisă, o natură expansivă, pe care le-am înțeles chiar din ziua când le-am întins mâna. Sunt altele cu care am trăit mult timp, dar sunt așa de complexe în cât nu le cunoaștem niciodată deplin. Ca să cunoaștem dreptul trebuie să ne întrebăm: întâiu, cum naște dreptul, și pe urmă să cercetăm cum funcționează el.

Cum s'a născut sentimentul de justiție, cum s'a format dreptul, și care este fundamentul lui? Când merge cineva într'un tribunal, în palatul justiției, dacă are un ochi observator distinge două sfere, două cercuri, două stări, două foruri; sala cea mare care poartă numele de sala pașilor perduți, și ședințele tribunalelor unde se desbate. Nu este nici o greutate de a vedea că se află în sfera faptelor; unul spune că a fost victima unui escroc, altul că a fost nevoit să bată pe un prieten al lui; altul că a

vândut o casă și nu i s'a plătit prețul; fapte concrete care cad sub simțuri și pe care le verificăm. Mai sus sala tribunalului unde se fac dezbaterile: o altă sferă. În această sferă se desfășoară ideile care tind să realizeze ceva, un ce pe care îl dorim, pe care îl credem *bine*, pe care îl credem *util*, pe care îl credem *just*. Zic: idei care se urmăresc, căci până în momentul când hotărârea rămâne definitivă, dreptul, între aceia cari vorbeau de fapte, în sfera pe care am descris-o, este incert. Ficare este convins că îl are. Este acel *ce*, care va fi de determinat, care este de dorit, *idealul*.

Sfera aceasta din urmă cuprinde în sine idei, sentimente și energii care formează *Morala* și *Dreptul*.

Cum s'a format *Morala* și *Dreptul*? Care este fundamentul lor? Iată problema care ne preocupă. Discuțiunea este mare și încă nesfârșită.

Opiniunile variază și s'au grupat în mai multe școale.

V.

Diferitele școli.

Școala biologică.

Există mai întâiu o școală pe care cam greșit o numim *antropomorfică*, e mult mai nimerit să o numim *biologică*.

Această școală examinând pe om în făptura sa naturală ca organism, ca produs al naturii, constată că toate mișcările, toate senzațiunile lui pornesc dintr'o lege de acțiune și de reacțiune. Fiecare în mod instinctiv are sentimentul lui de existență; fiecare vrea să trăiască. Ca să trăiască fiecare trebuie și va trebui să procedă la acte de conservățiune; aceste acte de conservățiune se dovedesc prin manifestarea unor mișcări la orice agresiune, la orice ar fi de natură să-i diminueze existența. Așa, spre exemplu, precum atunci când omul simte că ceva nesănătos, un corp străin, i-ar intra în ochi, în mod instinctiv închide pleoapele, astfel și atunci când este atins într'unul din bunurile vieții sale morale, intelectuale, sau în economiile lui, omul face o mișcare de reacțiune. Fără a stabili o analogie displăcută între om și animal, vedem că asinul dă cu piciorul; această mișcare este o manifestare a drepțului său de a se apăra. Va să zică, în școala biologică este ceva netăgăduit: constatarea *mișcării de reacțiune*. Această mișcare devine cu timpul instinctivă fiindcă se repetă. Instinctele încep apoi să se coordoneze, și să treacă din faza actelor reflexe în faza actelor de conștiință. Lucru curios, prin o lege de reînțoarcere, conștiința atunci este mai admirabilă când ea însuși devine reflexă. Așa, spre exemplu, dacă cineva nu își însușește ceașornicul altuia pentru că îi repugnă, ci pentru că stă și deliberează

mai mult sau mai puțin timp dacă trebuie sau nu să-l ia, are mai puțin merit de cât cel ce fără ezitare, fără reflecție, nu-l ia. Prin urmare, sentimentele cele mai bune, la urma urmelor, trebuie să fie reflexe. De aceia vedem că oamenii rafinați nu mai au jena mișcărilor, și sunt gata la orice expediente ale vieții.

Nu se poate contesta temeinicia acestei școale; dar dreptul nu este biologie. Camera în care îl studiem, nu este laborator de anatomie sau de istologie. Noi nu studiem animalele, noi studiem pe oameni. Am părăsit de atâtea mii și sutimi de mii de ani epocă în care actele omenești erau simple reflexe. Trebuie să ne explicăm cum actele, devenite acte de conștiință, se determină. Sub impulsul căror mobile? Biologia singură nu ne poate da răspunsul.

Școala egoistă.

Școala care poartă numele de *Școala egoistă*, are meritul că pleacă dela ceva cert, subiectiv. Înainte de a cerceta ce se petrece în jurul meu, eu exist; e neîndoelnic că exist, prin urmare *eu* se impune; nimeni nu poate să-l tăgăduiască. Această școală răspunde la chestiunea dacă există o sferă a dreptului și a moralei în afară de sfera faptelor. Nu există: existența ei este după această școală concepție a imaginației bine intenționată, dar maldivă. S'ar putea rezuma argumentele răspunsului negativ astfel: cum se poate tăgădui puterea egoismului și existența lui când vedem că cercetându-ne noi avem interese, avem tendințe, dorințe, pasiuni și înclinațiuni pentru al căror triumf luptăm. Viața socială nu este altceva decât viețuirea împreună a acelor care se găsesc în conflicte din cauza diferitelor interese, tendințe, pasiuni, dorințe, pe care le au. Viața omului, adică complexul fenomenelor de existență, are diferite forme. Este desigur o viață estetică aceia în care căutăm cu deosebire satisfacere pe care le dă, dacă nu frumosul, dar ceiace-ți place. Viața omului are un domeniu biologic, are un domeniu pur și simplu economic. Mai înainte de toate are în sine funcțiuni de nutrițiune, și această nutrițiune este cea dintâiu bază, cea dintâi cauză determinantă a economiei politice.

Nu se va ofensă nici un economist când vom spune că economia politică a născut din stomac. Politicește oamenii cari nu

au în vedere decât stomacul se combat. Ceeace ne preocupă este descoperirea necesităților omenești cari au dat naștere la diferitele mijloace de a le satisface. În raporturile noastre, ceea ce determină acțiunea pozitivă și cea negativă, reacțiunea, nu este decât egoismul. Nimeni nu poate să contesteze preocupările eului, căci dacă le contestează suprimă subiectul de drept și în acest caz chestiunea rămâne fără interes, căci fără Eu numai avem nici Dreptul, nici Morala.

Domeniul *școalei abstracte și aprioristice* care presupune, cum zicea Cicerone, o *intima philosophia*, faimoasele table ale celor zece porunci, cu care ne naștem fiecare, nu există, pentru că dacă am admite o asemenea intima philosophia care impune tuturor oamenilor reguli de purtare, atunci ar trebui să credem în absolut. Absolutul, incontestabil că nu există, sau există prea puțin în raport cu relativul. Și apoi, abstracțiunile acestea care presupun o intima philosophia, presupun niște generalități; și generalitățile vor fi existând, dar nu le putem bine determina. Ceeace cunoaștem și ceea ce știm pozitiv în viața noastră este în cele din urmă faptul că indivizii sunt în luptă. Poate să fie generalități, spre exemplu cele ce iau forma partidelor politice, dar n'au însemnătate practică decât dacă se traduc într'un fapt caracterizat al unor persoane. Va să zică nu există Absolutul. Individul triumfă asupra generalului.

Iată dar că egoismul are prădare asupra elementului pe care l-am numit mai sus intima philosophia. Din această cauză se conchide de această școală ai cărei reprezentanți sunt Max, Stirner și Nietzsche că nici nu poate să existe un ideal; un ideal abstract ar trebui să fie pentru toată lumea, permanent și universal or, istoria civilizației ne dovedește o variabilă succesiune de idealuri, cum a fost idealul grec în artă, idealul roman în drept și în jurisprudență, idealul medieval în luptele ce se urmăreau pentru cavalerism sau pentru religiune, idealul martiriului, de a suferi. Toate acestea se succed: Nu este unul și indivizibil, din contră, totul e pluralitate. Prin urmare omul nu poate fi considerat ca având două euri, unul real și relativ, și altul abstract; este unul și indivizibil, și în numele acestei unități el vorbește ca individualitate. Omul are atâta drept până unde merge egoismul lui. Măsura dreptului fiind forța, dreptul nu este decât forța transformată. Că la urma urmelor, este bine ca egoismul să se orga-

nizeze și să se reglementeze, iacă o concepție ce trebuie admisă, însă adevăr necontestat în conviețuirea socială este faptul că egoismul este mobilul tuturor acțiunilor noastre.

Această școală e neîntemeiată, și o cred neîntemeiată nu numai din punctul de vedere al consecințelor sale. O doctrină, mai cu seamă pentru noi, oamenii de drept, nu trebuie judecată după consecințe, căci atunci și hotărârile judecătorilor ar trebui să aibă în vedere consecințele, adică ceea ce rezultă din faptele petrecute în urma judecății. Judecătorul trebuie să aibă în vedere momentul când faptul s'a petrecut, și hotărârea lui trebuie să fie dată chiar dacă ar avea neajunsuri.

Această doctrină trebuie combătută ca neîntemeiată în sine. Și reduc argumentele pentru care o cred neîntemeiată la punctele următoare: incontestabil că omul este un egoist, dar acest egoist nu trăește singur, el nu trăește în insula lui Robinson și nici ar putea să trăiască indefinit așa. Și chiar când ar trăi singur, chiar cel mai mare pustnic, are precauțiunea să se organizeze astfel încât la anumite ore să primească pe cei care îi vor procura ceea ce îi trebuie pentru existență. Egoistul, cu cât e mai egoist cu atâta trăește în asociațiune. Egoistul cel mare are să-și alcătuiască o societate din care el are să tragă toate profiturile. Afară de aceasta nu e mai puțin adevărat că viața socială presupune o asociațiune, și atunci din momentul ce este o asociațiune, egoistul trebuie să reducă din puterea lui; prin urmare dreptul nu se mai poate întemeia pe egoism, pe întinderea lui, ci pe forța care constrânge, reduce egoismul. Atât de adevărat este acest lucru încât Nietzsche recomandă să ai *atitudini* în viață. Sunt mulți oameni cari pot să aibă atitudini fără să știe că urmează un consiliu dat de alții, dar abilitatea îi împinge ca prin tăcere, prin aparența unei forțe pe care nu o au, prin o hotărâre energică luată la un moment dat, să impună altora. Luarea acestei atitudini pe fare Nietzsche o consiliază, mergând așa de departe, în cât te cace să te consideri supra-om, încă presupune, în acelaș timp, asociațiunea și coordonarea faptelor noastre. Nietzsche susține că viața este un spectacol, a cărei contemplare ne distrează. Aci găsim negarea doctrinei lui, fiindcă dacă viața e un spetacol, ea poate fi și o dramă la care nu am putea asistă dacă ar fi anarhie, căci actorii n'ar putea veni pe scenă pentru jocul lor dramatic.

Va să zică, chiar de am admite doctrina egoismului, viața socială nu e posibilă decât reglementând egoismul. Ce factori ar determină viața egoistului social? Doi factori: voința lui puternică și inteligența lui, căci forța nu consistă totdeauna în dezvoltarea unei puteri musculare, ci și în dezvoltarea unor puteri psihice; este un adevăr netăgăduit. Ei bine, voința și inteligența, odată ce sunt recunoscute în actele noastre, ele constituiesc dreptul. Vom vedea că nu poate fi «drept» decât ceea ce este produsul unei voințe și unei inteligențe.

De aceea se și explică noțiunea dreptului prin obârșia cuvântului «drept», adică prin ceea ce este arătat într-o direcțiune și condus de inteligență. S'a mai zis că în definitiv trebuie să triumfe egoismul și să înlăturăm regulile de acțiune socială care reduc pe egoist și forța lui, — și din împrejurarea următoare: dacă omul ar avea un scop, da, să reglementăm acțiunile lui; dar, poate cineva să determine scopul omului și să-l arate? Nimic nu are scop în natură; omul este un animal superior celorlalte; atunci ne întrebăm, calul și boul, care sunt auxiliarii și asociații omului, au vre-un scop? Ni se răspunde: boul să tragă la jug, și calul să transporte. Acestea nu sunt scopurile lor. Omul are un scop, să trăiască. Negreșit zilnic avem un scop care ne convine, după împrejurări, dar acesta nu este scopul ultim. Omul trăiește cum trăiește frunza, și nu are să se preocupe de ceea ce se va întâmpla a doua zi. Pentru moment trebuie să existe.

Este o mare eroare. Nu e adevărat că omul nu are un scop. Are un scop. E foarte greu să-l determinăm, — dar la urma urmelor, fiecare are un scop, și aici găsim că este triumful dreptului și al individualismului. Greutatea provine însă din cauză că scopul se cam confundă cu mijloacele. *Scopul vieții noastre este însăși viața noastră.* Ce trebuie să facem în viața noastră, este altă chestiune, dar că scopul nostru este însăși viața noastră, este incontestabil. Ce este viața? O definițiune care să convie pentru toți și fiecăruia, ar fi: complexul fenomenelor de existență. Tot ce este privitor la existență, este fenomen. Acesta este scopul nostru, acesta este și mijlocul prin care putem să-l realizăm.

Iată, în rezumat, cuvintele pentru care socotim că școala egoistă ar ajunge la rezultate rele, la distrugerea societății.

Școala cosmologică.

Această școală se ocupă nu numai de partea externă a dreptului, ci, înainte de toate, de partea internă, adică de nașterea dreptului, și pe urmă de modul cum el trebuie să lucreze.

Pentru această școală există în natură a forță superioară, care ne conduce. Nu este vorba aci de forță divină, providențială, ci de puterea lumii, cosmos.

În acest cosmos există o forță specială; precum există în sfera fizică și chimică, atracțiunea, electricitatea, căldura, există în cosmos, mai cu seamă în cosmosul lumii morale, dreptul, o forță difuză.

Lumea trăiește, funcționează din cauză că o serie de organe alăturate și suprapuse, așa se dezvoltă între dănsese, și așa se supun la un motor, sau mai bine zis la o forță motrice, încât dau naștere la armonia universală și la această viață la care participăm.

Pentru societatea omenească, această forță motrice difuză în cosmos e: *dreptul*.

Dreptul e expresiunea forței. Precum în fenomenele fizice, chimice, totul se datorează unor forțe, unele vizibile, altele mai mult sau mai puțin oculte, latente, tot asemenea și în conviețuirea socială trebuie să recunoaștem existența unei forțe din care rezultă dreptul.

Dacă dreptul este în cosmos, în natură, trebuie să recunoaștem că el nu poate să nască decât din raporturile de forță. Dreptul, prin urmare, nu este idealist, dreptul e realist. Este în raport cu natura lucrurilor. Este o consecință. Și tocmai pentru că dreptul e o consecință, precum omul de știință, fizicianul, anatomistul, fiziologul, chimistul pot să facă acte de prevedere, și să spună ce se va întâmpla cu cutare energie care se găsește conținută într'un vas prea mic, tot asemenea și în viața socială, omul de drept va putea spune ce se va întâmpla cu faptele noastre. Justiția este un rezultat. Fiecare trebuie să caute acest rezultat, să-l cerceteze în cauzele sale; cu alte cuvinte, clasicul *faber cuique suus*... — fiecare își determină soarta — e foarte adevărat. Dar nu trebuie să conchidem dela existența dreptului ca forță, la fatalism.

Doctrina aceasta pare că e adevărată. Nu o admitem în toate concluziunile ei, pentru că e unilaterală. Nu putem tăgădui că concepția acestei idei e foarte interesantă.

Istoricii fac aplicațiunea acestei idei și, spre exemplu, impută lui Napoleon că, deși eră un geniu, nu a fost prevăzător, nu a fost *faber cuique suus...*, căci ar fi trebuit să știe că nu poate merge la infinit cu lupte și cu războaie. Cine atacă pe toată lumea, sfârșește a fi victima atacurilor sale.

Așa se explică faptul cum se pot face de multeori adevărate previziuni, fără a se putea spune că acela care le-a făcut, este o persoană care deține puterile sale dela o putere invizibilă, divină.

Modestia nu mă împiedică să spun că mi s'a întâmplat în viața publică să profetizez, văzând o nedreptate, că ea la timp se va întoarce în contra aceloră cari au făcut-o. Și evenimentele s'au grăbit să-mi dea dreptate. Nu că eram profet, dar vedeam cum forța întoarsă în mod anarhic și distrugătoare a intereselor publice, trebuia să se întoarcă contra oamenilor dezordinei.

Se merge foarte departe cu ideia că omul trebuie să prevadă rezultatele, să se preocupe și să evite faptele rele și vătămătoare. Maeterlink (*Le temple enseveli*, p. 21, 39), mai mult un literator decât un filozof al unei școale propriu zise, a formulat această cugetare admirabilă: «après quelques perfidies notre passé offre un spectacle décourageant».

Acela care, la un moment dat, întrebuițează o perfidie în actele lui, el singur va fi desgustat de spectacolul lui, ca și aceia cari i-au cunoscut perfidiile...

Prin urmare, e de interesul fiecăruia să se preocupe înainte de toate de consecințele actelor lui.

Forța și dreptul.— Din cauză că dreptul în această școală este consecința unor raporturi de forță, s'a și pus chestiunea de a se ști dacă dreptul e în sine un principiu.

Există dreptul propriu zis, *das Recht*, cum zice germanul? Voiu întrebuiți expresiunile germane, ca să formulez mai clar această idee. Dreptul este *Recht*, sau dreptul este forța, dreptul pumnului, *Faustrecht*? Geniul german construiește cu cuvinte adevărate idei cari nu au trebuință de a mai fi definite.

Nu trebuie să conchidem la ideia confuziunii dreptului cu forța. E adevărat că lumea ne dă spectacolul unei lupte. În această

luptă dreptul e manifestățiunea unei forțe, această forță însă trebuie determinată. Unde este ea? Căci e vag a zice: *e o forță*.

Electricitatea este o forță, dar omul de știință nu se mulțumește cu atât, ci caută să o determine. Ei bine, această forță în școala cosmologică este *voința*, sau dacă nu e totdeauna *voința* este cel puțin *pretenția voinței supusă rațiunii*.

Această idee într'un mod inconștient, — căci cel ce cugetă, atunci, nu aveă claritatea pe care o au cei ce cugetă astăzi — o găsim și în Cicerone, când ne spune că dreptul este *Scripta-ratio*, adică forța scrisă. Dar care? Aceea pe care o exercită rațiunea. Societatea și omul sunt continuu supuși la acțiune, la reacțiune, la reduceri și la creșteri în care forța, *voința* și inteligența au totdeauna cel din urmă cuvânt. Și de aceea întâmpinăm o admirabil de frumoasă cugetare a celor cari au întemeiat această școală. Fiecare drept își are manifestarea sa în un ce material și concret. *Voința*, forța abstractă, se încorporează în afară, în sfera juridică. Cel mai important drept, este dreptul de proprietate, însă dreptul de proprietate e o abstracțiune. Sunt proprietar al unei moșii, dar eu nu sunt acolo. E un raport între mine și moșie. Sunt proprietarul unui ceasornic. Ce manifestează proprietatea? Posesiunea; și posesiunea se întemeiază mai mult sau mai puțin pe forță. De aceea se și protejează acel ce are forța de a deține timp de un an. De aci, admirabila teorie a edictelor dela Romani și acțiunea posesorie la noi. În interesul armoniei conjugale, bărbatul are o putere asupra femeii — care acum s'a cam evaporat, cum se spuneă în centenarul dela 1904 la Paris — dar admitând-o așa cum există în cod, ea e abstractă cu totul. Ce manifestează puterea și direcțiunea bărbatului asupra femeii, sau a tatălui asupra copilului? Este consecința, este pedeapsa care poate să o deă, este plângerea care poate să o formuleze, este exercițiul puterii numite *manus*.

Iată două exemple care ne arată că dreptul, principiul, trebuie să fie apărat, transformat la urma urmelor prin forță. Școala aceasta, dacă o ducem logicește prea departe, devine periculoasă, pentru că atunci faptul împlinit devine în totdeauna un drept. Ar fi adevărat că origina proprietății e posesiunea? că, prin urmare, proprietarul care are imprudența să se ducă în străinătate, neavând un arendaș, și găsește la întoarcere că țărani i-au semănat

pe moșie, trebuie să le lase cel puțin recolta pe anul acela? Iată unde ajunge dreptul ca forță, și nimic alt.

Alt exemplu, însăși agresiunea poate să devie un fapt împlinit. Am avut o discuțiune cu cineva; a fost violent, l-am bătut: faptul e împlinit; poate să urmeze judecată; dar efectul e făcut. Legitimitatea agresiunii se poate impune. În temeiul dreptului, mama nenorocită poate să se facă vinovată de un infanticid, și totuș să nu fie pedepsită. Un bătrân devine vătămător, prin o viață prea îndelungată, prin aceea că suspendă circulația bunurilor și moștenirea; un tânăr, plin de idealuri și de sensualism, îl suprimă la un moment dat și s'a găsit o veche lege care să nu-l pedepsească. Iată cum forța exagerată ca o sancțiune a dreptului, poate să compromită dreptul.

De aceea s'a căutat o limită, o regulă care să ne arate că dreptul, deși are trebuință de forță și poate naște chiar din forță, trebuie să se separe de ea.

Care este această regulă? Ea e formulată foarte clar în chipul următor: nu trebuie să se confunde dreptul, când e născut chiar din forță, cu însăș forța.

Dreptul trebuie considerat ca un principiu, și numai sancțiunea trebuie să devie o forță, să o recunoaștem în forța care trebuie pusă la dispoziția societății și nu a individului. De aci consecința, prin urmare, că nimeni nu poate să-și facă dreptate singur, și că trebuie să recurgă la corpul social organizat, care singur dispune de forța numită sancțiune.

Discuțiunea asupra raporturilor dintre forță și drept, chestiunea de a se ști dacă dreptul e născut din forță sau forța din drept, este veche și nesfârșită. Este cea mai grea problemă în filozofia dreptului. Această chestie eu o precizez și rezolv în chipul următor: Forța și dreptul sunt două fețe ale unui acelaș lucru, a unui tot. Forța și dreptul nu se confundă, dar sunt strâns legate. Forța nu naște din drept, nici dreptul nu naște din forță. Dar sunt așa de strâns legate, cimentate, că în viață se confundă ca două elemente ce fac un tot indivizibil.

Dreptul este un principiu, o idee, un raport, o abstracțiune. Forța este un fapt, o realizare, o materializare, mijlocul de a da caracterul a ceva format, desăvârșit, la un ce care pare inform și nedesăvârșit.

Dreptul este o facultate a omului. Forța este garanția, sanc-

țiunea acestei facultăți, fie că lucrează și ea individual, fie că este colectivă, socială. Este armura dreptului.

Din cauza acestei strânse legături între facultatea omului, dreptul, și garanția ei, sancțiunea sau forța, s'a confundat dreptul cu forța și s'au dat aceste două elemente ca efect și cauză unul altuia.

Puterea culminează în Revoluție și în Răsboi, dacă isbutesc, pentru că și Revoluția și Răsboiul se fac în numele unui drept contra altui drept. Dacă îl învinge, un nou drept se proclamă, se formulează, și în acest caz, în acest sens, se poate zice că forța dă naștere dreptului. În realitate însă forța (revoluția, răsboiul) a eșit tot dintr'un drept, căci și revoluția și răsboiul au pretenția de a se face pentru apărarea unui drept. Ba de cele mai multe ori se invoacă voința Providenței, isvorul tuturilor drepturilor. Astfel, Impăratul Germaniei și Impăratul Austro-Ungariei, invoacă la fiecare victorie sau învingere voința lui Dumnezeu. Intr'un singur sens se poate zice că forța este cauza generatrice a dreptului. Atunci când ea simte nevoia de a se limita pe sine însăși, pentru a nu fi abuzivă și producătoare de anarhie. În acest caz, ordinea trebuie să nască din desordine. În altfel, am ajunge la distrugerea generală și reciprocă.

Dreptul și forța sunt așadar două elemente deosebite. Probă despre aceasta e că poți avea unul fără altul, ceea ce este un mare neajuns. Suveranitatea le întrunește pe amândouă.

Dreptul nu trebuie confundat prin urmare cu forța, dar nici cu o altă abstracțiune cu care mulți îl confundă. Nu trebuie să fie confundat mai cu seamă dreptul pozitiv cu dreptul pe care noi îl închinăm în câteva coduri — cu abstracțiunea numită adevăr. Mulți îl confundă.

Cred că dacă este vorba de dreptul acela mare, de care avem să ne ocupăm îndată, de Dreptul natural, de *intima philosophia* a lui Cicerone, fie că a născut dintr'un act reflex sau fie înscris de zei în sufletul nostru, numai acela se poate confunda cu adevărul; că ideile mari se confundă într'una singură: adevărul, binele, frumosul, toate la un loc, este exact; dar dreptul nostru nu trebuie confundat cu adevărul. De aceea, să nu ne mirăm că în viața practică judecata nu se confundă totdeauna cu adevărul. Poți să pierzi procesul și să ai dreptate; poți să-l câștigi și să nu ai dreptate. Este aceasta o stare excepțională? Atât

mai bine. Cu acest fenomen trebuie să ne obișnuim. Adevărul este acea abstracțiune logică, care se stabilește prin simplu raționament. Vreau să știu, spre exemplu: o persoană este acolo unde mi se afirmă? Vreau să știu dacă persoana cu care trebuie să mă întâlnesc spre a-mi depune o sumă de bani la corpul portăreilor, a venit sau nu? Ca să descopăr un adevăr, ori procedez prin simpli martori, prin mijloace materiale de verificare ori, dacă este vorba de lucruri abstracte, raționez, fac prevederi pot să spun dinainte ce se va întâmpla cu cutare stea sau cometă. Dreptul este și el o abstracțiune; dar nu este numai o simplă abstracțiune; dreptul este din domeniul abstracțiunilor și raționamentelor, și intră în domeniul faptelor prin energia de voință care trebuie să se desvolte pentru probarea lui.

Dreptul nu există prin faptul că în biroul meu, în biblioteca mea, l'am studiat. Pot să am o mulțime de povățuitori și consultații, pot să spună toți profesorii: acesta este dreptul! Dreptul meu nu a devenit *drept* decât după ce, în caz de contestație, am mers și am desvoltat o energie puternică; când am eșit din domeniul abstracțiunilor, și prin energiile de voință am putut să stabilesc convingiunea că dreptul este al meu. Va să zică, dreptul presupune de multe ori o luptă, precum și în știință, filosofii, mecanicii, chimiștii își publică lucrările și apoi se interesează de rezultatul lor. Supus la multe lupte, cine urmărește dreptul, atuncea îl realizează, când nu se mulțumește să-l stabilească în mod abstract, ci caută să-l facă a fi respectat chiar prin sancțiunile legii.

Adevărul poate să rămână pur și simplu în domeniul verităților abstracte. Dreptul nu devine drept de cât după ce se individualizează, după ce este consacrat de o energie. De aceea și drepturile în realitate nu se dobândesc decât cu luptă.

Se poate întâmpla să existe popoare fericite, care fără nici o luptă, la un moment dat să câștige un neașteptat folos; spre exemplu, Statele celelalte le recunosc independența sau un câștig teritorial. Dar în general drepturile, libertățile se iau cu lupte. De aceea vedem în special pentru dreptul constituțional, că toate drepturile constituționale engleze sunt plătite cu bani și cu sânge, cum zic istoricii lor. Și nu este vorba numai de acele drepturi constituționale pe care le dobândesc popoarele; în special, drepturile individuale se dobândesc prin luptă și de aceea se și organi-

zează în State o putere numită judiciară care supraveghează lupta și care distribuie drepturile.

După ce am separat ideia de drept de ideia de forță și am arătat raportul strâns între dănsese și necesitatea sancțiunei, putem să ne întrebăm, dacă lucrurile nu pot să meargă și până la conflict, căci pare că ceiace caracterizează viața noastră sunt mai mult conflictele, și de multe ori, cele mai neașteptate. De altfel, nici nu ar exista schimbarea care se produce în viață, dacă nu ar fi conflicte. Conflicte în parlament dintre majoritate și minoritate. Conflicte în sânul unui partid politic prin diferitele tendințe, prin dezvoltarea sentimentului politic.

Ce e de făcut când se întâmplă asemenea conflicte? Și când se întâmplă? Se poate întâmpla mai întâiu prin o confușiune în viață. Cineva crede că are drept, și în sentimentul lui că are drept, merge departe.

Săteanul revoltat omoară fără nici o intențiune criminală; sau soțul ultragiat omoară: nu există o intențiune criminală. Ce se va întâmpla cu dânsii? Vor fi condamnați? E altă cestiune. Dar în momentul în care dreptul săteanului sau al soțului se exercită, el este transformat într'un act de violență care atacă dreptul meu: eu mă găsesc în luptă cu forța. Ei bine, când dreptul se găsește în luptă cu forța cine are să cedeze? Evident că forța, afară de un singur caz.

Omul totdeauna trebuie să se menție în exercițiul dreptului și numai puterea socială să exercite sancțiunea, forța. Când însă se va întâmpla ca forța să nu fie în conflict cu dreptul, ci însăș cu viața, — pentru că un sigur lucru este mai presus de drept, anume viața —, atunci viața, ea însăș, poate să facă apel la forță. Astfel se explică, și se legitimează cu drept cuvânt, ceea ce numește în dreptul penal: legitima apărare. Nu am dreptul, chiar apărându-mă, să omor pe cineva, dar dacă acel cineva, lucrând prin forță, se găsește în conflict cu mine, eu însu-mi pot să mă folosesc de forță, pentru că e trebuință să-mi apăr viața. Așa se explică, cred eu, și dreptul la revoluțiune. Un popor trebuie să fie liniștit; sunt însă împrejurări când nu poate să-și apere dreptul decât prin revoluțiune. Când? Aceasta este foarte greu de spus în rațiune. Răspunsul nu-l dă decât succesul. De aceea și revoluțiunea poartă numele de mișcare de stradă, dacă nu reușește, iar

dacă reușește, ea devine frumoasă și eroică, și aceia cari au făcut-o sunt martiri.

Ceeace vrem să dovedim acum este, că dreptul în conflict cu forța, are predominie asupra forței. Cuvântul care s'a atribuit lui Bismarck și în contra căruia el a protestat: *forța primează dreptul* (Gewalt vor Recht), nu e întemeiat. Când însă e vorba de apărarea vieții, fiindcă viața e mai puternică decât dreptul, va putea să lucreze singură în contra acestei forțe. Așa se legitimează Războiul.

Se mai naște în această ordine de idei chestiunea următoare: fiindcă de cele mai multeori forța e în conflict cu viața, fie vorba de viață în sens propriu zis, viața individuală, fie vorba de viața politică, când acest conflict se rezolvă prin succes, care sunt consecințele succesului? Trebuie să considerăm succesul ca un fel de sentință judecătorească? Și după ce lupta s'a terminat, să ne dăm de partea învingătorului? La o sentință judecătorească se cuvine să ne supunem, căci altfel cădem în dezordine și spectacolul despre care vorbea Nietzsche nu mai e posibil. Când este vorba de succes, nu suntem obligați a ne supune, din contrăi părerea mea este că atunci când nu e legitimat, trebuie să 'i ne opunem.

Teoria că succesul este o hotărîre judecătorească și că trebuie să te dai de partea învingătorului, este teoria celor slabi și a transfugilor în politică. În momentul când partidul e slăbit, fiindcă altul a avut succesul, ei cred că trebuie să se dea deoparte. Nu vreau să zic că nimeni nu trebuie să-și schimbe părerile sale. Orice schimbare de păreri, când provine din o convicțiune sinceră, este o datorie, nu numai că nu e un act de desaprobat. Însă când această schimbare se face sub imperiul interesului sau numai pentru a admira succesul, a trece de partea învingătorului, este un act sau de slăbiciune morală sau de interes în forma sub care îl practică transfugul.

Pentru a evita conflictul între drept și forță, pentru a determina sfera dreptului și a forței, unii au propus: *uniunea dreptului și a forței*. De aci, prin urmare, necesitatea ca omul să examineze și valoarea dreptului, a principiului, a ideii, și valoarea forței. Chestiunea aceasta a necesității uniunii dreptului cu forța nu o vom trata acum, pentru că vom avea ocaziunea de a reveni

asupra acestei idei mai târziu, când vom examina fundamentul sau mai bine zis temeinicia școalei la care trebuie să ne alipim în această mare controversă.

Școala istorică.

O altă doctrină în știința socială care a căutat să descopere fundamentul dreptului, noțiunea dreptului, natura dreptului, este *școala istorică*.

Această școală este foarte veche. În general se vorbește despre școala istorică ca având de întemeietor pe Savigny. Savigny este un celebru jurisconsult care a dat toată strălucirea documentațiunii întemeierei acestei școale. Însă școala nu este concepția lui. O găsim în antichitate și de multeori, dacă nu o găsim în doctrinele filosofice ale scriitorilor vechi, o găsim în practica popoarelor. Așa, spre exemplu, faimoasa chestiune a drepturilor plebeilor și patricianilor, nu este decât o concepție a dreptului istoric. Oricine vorbește în numele unui fapt care a fost, și care trebuie să existe, face istorie. Școala istorică la începutul secolului trecut și-a luat puterea și strălucirea pe care o are în 1814, după promulgarea codului Napoleon. Mai toate popoarele — și este o însușire a Franței că a servit de exemplu în multe mișcări ale inteligenței — se preocupau de necesitatea codificării. Se discută în Franța chestiunea de a se ști dacă este bună codificarea sau nu, și atunci a fost propusă de către Thibaut. Savigny o combate și a și scris atunci un manifest intitulat: *Vocațiunea timpului nostru pentru legislație și jurisprudență* ¹⁾.

În această scriere Savigny dovedește că dreptul nu poate să fie produsul unei concepții abstracte: dreptul este ceva real, care naște din trebuințele noastre sociale, din moravuri. El isvorește din obiceiuri. Se poate asemăna cu limba. Nu învață cineva să vorbească pentrucă la un moment dat își închipuește că o facultate anume poate să formeze limba; limba se formează încetul cu încetul, noțiunile se transformă, centrii nervoși se pun într'un așa contact unul cu altul încât încetul cu încetul limba se formează, și prin generațiuni se perfecționează.

¹⁾ Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft.

Două elemente, prin urmare, determină formarea dreptului: nu numai puterea legiuitoare și guvernul, ci și poporul. Dacă o lege este o aberațiune sau o fantazie a unui guvern, legea nu poate să dea rezultate bune și să dureze; trebuie să fie primită de popor și un popor nu o poate primi decât atunci când satisface trebuințele lui; de aci și consecința că dreptul este supus la necesitatea evoluțiunii.

Școala istorică are un mare inconvenient, fiindcă ține seamă numai de fapte și de contingente, și nu se preocupă câtușdepuțin de vre-un ideal, pe care îl urmărim în viitor și care trebuie să ne înrăurească. Dealminteri, dreptul istoric mai are și un alt neajuns, de oarece ajunge să falsifice orice metoadă de învățământ. Și așa se explică starea oarecum regretabilă în care, cred eu, ca mulți profesori dela facultatea de drept din Paris, că se găsește învățământul dreptului. Învățământul dreptului are două scopuri: întâi școala să fie un laborator de știință; al doilea, scopul său nu este să se fabriceze știința, ci să facă profesioniști. O facultate de drept trebuie să caute a deschide orizonturi și a arată celor cari o frecventează din ce a născut ideia de drept, care sunt bazele, filosofia dreptului; ea nu trebuie să piardă din vedere că aceia cari vor eși din sânul ei au să fie judecători, avocați sau notari, în țările unde, funcționează notariatul.

În școala istorică se dă o prea mare importanță la tot ceea ce a fost, pe când în simpla școală idealistă se dă mare importanță la ceea ce va fi, așa încât studenții ori învață dreptul care a fost sau care va fi; dar necesitatea înainte de toate este ca să se învețe *dreptul care este*. Cu școala istorică ajungem la această exagerațiune că problemele de astăzi le rezolvăm cu ceea ce a fost.

De aci confuziunea și amestecul prea mare al dreptului roman în regulile de cod civil.

Școala teologică.

Ar fi trebuit să încep cu dânsa, fiindcă este foarte veche, dar cu cât înaintează în timp, se slăbește acțiunea sa, afară numai dacă în mersul social prin acțiune sau reacțiune nu va reînviă.

În doctrina teologică, dreptul și morala, fapta bună și fapta

rea, prin urmare, nu ar trebui să fie căutate nici în faptele istorice, nici în moravuri, nici într'un *ce* care s'ar fi petrecut acum câteva mii de ani prin alcătuirea unor table de conștiință. Fundamentul dreptului și moralei este supunerea și nesupunerea. Ai făcut un act care este conform cu ordinea, actul bun, îți asiguri o viață viitoare fericită; dacă din contră actul este rău, vei avea o pedeapsă. Delictul, prin urmare, nu e decât un act de nesupunere, adică violarea codului penal. Dar chestiunea este: când ai zis act de supunere sau nesupunere, când actul este drept sau nedrept, trebuie să te întrebi cui să te supui, și atunci vezi cum se afirmă toată greutatea ei. Cui să te supui? În doctrina teologică trebuie să te supui unei puteri nevăzute, supranaturale, care este reprezentată pe pământ prin eroi, preoți și semi-zei; și cu puțină bunăvoință, cine a putut pune mâna pe un tron, s'a dat drept reprezentant, trece și de reprezentant al acestei puteri.

Astfel se explică cum istoricește dreptul bisericesc a fost antemergător dreptului de astăzi, cum țara, patria, familia se confundă cu însăși biserica și zeii cari protejează numai familia. Astfel a născut dreptul special divin, puterea papalității, puterea patriarhiei în biserica bizantină, care a slăbit la un moment dat, deși în formă și-a păstrat puterea; mai puternic eră însă împăratul, căci patriarhul eră obligat să sărute mâna împăratului.

De aci a născut confuziunea între stat și biserică, între morală și religie și între drept și religie. Răsboaiele de religie în timpurile medievale erau foarte obișnuite.

Nu putem tăgădui că această doctrină are oarecari avantagii și primul avantaj este următorul: ea disciplinează spiritele. Nu toți sunt făcuți — mulți chemați, puțini aleși — să le reglementezi viața cu teorii filozofice, cu abstracțiuni, fie că nu le pricep, fie că nu le convin.

Nietzsche și Stirner au multă dreptate când zic că sunt oameni a căror mentalitate e foarte strâmtă și nu se conduc decât de frică. De aceea Machiavel a spus că biserica, religia și forța constituiesc adevărate instrumente de domnie. Noi nu ne preocupăm acum de ceea ce această școală poate să dea în politică. Dacă urmărim ce s'a petrecut cu grevele din Franța, când s'au adus în discuțiune inconsequența, a isbutit acolo acela care a zis: ce are aface consecința în idei? Totul este ca poporul să fie guvernat pentru a se asigura liniștea lui. Este incontestabil că

școala teologică are acest avantaj. Mai are un altul, că formulează o morală care poate fi periclitată la baza ei și care totuși există, pentru că ea își are puterea sus în vârf, deși nenorocirea unei construcții este când se năruie de jos, dela temelie.

Se vede, prin urmare, că sistemul teologic are avantajul că poate să îndrepteze orice, mai cu seamă când budgetul poate să fie pus la dispoziția acelor care exercită această putere, dar este neîntemeiată în sine, pentru că mintea omului în domeniul dreptului nu poate să admită, că un act are dreptul la supunere pentru că se vorbește de cineva care reprezintă pe Dumnezeu.

Dacă providența, puterea invizibilă ar fi voit să aibă și să ne dea un punct de contact direct și de convingere pentru noi, altfel decât prin intermediari, nu ar mai fi rămas îndoială.

Această școală nu poate să mai aibă însă autoritatea ei de altă dată. Noi vedem că, după legea sinodală, pe reprezentanții lui Dumnezeu îi alegem tot noi: poporul, prin Parlament. Procedăm chiar la verificarea titlurilor prin confirmarea regală. Avem cu drept cuvânt îndoeli asupra autorității intermediarului

VI.

Școala contractului social.

În școala contractului social dreptul este consecința unor voințe ce cad de acord. Oamenii nu sunt făcuți prin nașterea lor ca să trăiască în societate. Starea primordială a omului este o stare de natură. În această stare de natură însă omul se acomodează greu cu necesitățile vieții, și atunci fiecare om recunoaște că viața i-ar fi mai îndulcită dacă s'ar înțelege cu alții asupra modalităților vieții. Această înțelegere formează contractul social. Contractul acesta social devine apoi fatal pentru că este rezultatul unei necesități. Dacă contractul social este obligatoriu, și legea ce naște din acest contract este obligatoare.

Oamenii se nasc într-o continuitate de timp; acest principiu de continuitate formează seria generațiilor care se succed prin moștenire. Este în interesul tuturor moștenitorilor ca atunci când primesc drepturi dela persoanele pe care le moștenesc să primească supunerea și la datorii, și prin urmare să respecte convențiunile autorilor lor. Una din consecințele imediate ale acestei concepții în dreptul financiar este că dacă o generațiune sub forma guvernului contractează un împrumut, trebuie să se plătească acest împrumut nu numai de dânsa dar și de succesorii ei, altminteri n'ar exista puțină de continuitate în viața socială.

O altă consecință a ideii că dreptul sau legea sunt rezultatul unui contract, este că precum contractul nu leagă decât pe părți, tot astfel și în societatea politică nu vor fi siliți a se supune la contract decât aceia cari l-au format. Cine formează un contract? Părțile contractante. Cu alte cuvinte unanimitatea socială. Unanimitatea socială a făcut un contract. Acei cari compun această unanimitate încetează din viață; puțin im-

portă, vin succesorii. Dar acești succesori reprezintă unanimitatea? Din nenorocire nu e posibil acordul unanim, pentru că oamenii fiind de sine — vom vedea dacă sunt sau nu — egali, deocamdată e constant că nu se aseamănă, n'au toți același mod de a vedea și, sau nu se supun la contract cu toții, sau nu vor toți să-l formeze și atunci, fatalmente, trebuie să ne mulțumim cu majoritățile. De aci rezultă și ideea că statele se guvernează de majorități iar nu de unanimități; — o chestiune pe care vom relua-o mai târziu pentru a vedea dacă statele nu trebuie să fie guvernate de un singur om autocrat, țărnut sau nețărnut, prin legi, de majoritate.

Școala aceasta este greșită și principala critică ce i se face este îndreptată în esența raționamentului ce se construiește pentru admiterea ei. Ce se susține pentru ca dreptul să fie rezultatul unui contract? Că oamenii convin între dânsii și stabilesc acorduri de voință. Ei bine, nu e adevărat, pentru că mai întâiu nu există urme de cele mai vechi contracte cari s'ar fi alcătuit, și al doilea, ideea în sine este eronată pentru că contractul este un fapt voluntar, iar societatea nu este un fapt voluntar. Societatea, starea socială, sunt un produs spontan și necesar; nu este convențional, nici teleologic. O să examinăm mai târziu școala asupra principiului dreptului care se numește *teleologică*. Aci ni se afirmă că oamenii convin între dânsii în vederea cutărui scop («telos»), ceea ce este o eroare, pentru că oamenii așa nasc: nasc ca ființe sociale.

Aristot, acest mare geniu al antichității, a gravat o idee care este o întregă doctrină admirabilă: «Anthropos zoon politikon»: omul este ființă socială. Omul născut în așa condițiuni încât totul dovedește că este făcut pentru societate: dacă are simpatii, este ca să le manifesteze altora; dacă are cugetare pe care o exprimă, dacă vorbește, este ca să vorbească cu alții. La ce i-ar servi vorba, la ce i-ar sluji sentimentul de apropiere, starea gregară? Unele animale sunt făcute ca din primii pași ai vârstei să se separe, să se izoleze, pe câtă vreme altele sunt animale sociabile, trăesc în starea gregară.

Omul este făcut să trăească în starea gregară. Prin urmare nu e adevărat că contractul formează societatea, nu: însăși natura lucrurilor o formează.

Dacă am admite ideea contractului și de aci dreptul ab-

solut al unanimităților, și în lipsa unanimităților, al majorităților; atunci trebuie să mergem cu logica ideei așa de departe încât tot ce a stabilit și tot ce voește o majoritate trebuie respectat. De aici ideea: «salus rei publicae suprema lex», adică salvarea tuturor, sau majorităților, este legea supremă și orice ar hotărâ o majoritate, trebuie să ne supunem. Dar dacă hotărârea majorității este în contra unor drepturi ale mele asupra căror majoritatea nu are nici un drept? De exemplu contra dreptului meu de a cugeta în forul meu interior cum vreau, fără să mi se facă proces de intențiuni, se poate admite? Evident că nu. Nu e mai puțin adevărat însă că atunci când vom examina chipul exercițiului suveranității, va trebui să convenim că majoritățile trebuie de fapt să guverneze, cel puțin pentru câțva timp, prin consolidarea unanimităților sub formă de alegere. De aceea cu drept cuvânt un mare cugetător, Emile de Girardin, unul din maeștrii manifestării gândirii prin presă, ai jurnalismului, a zis lucrul următor: «Nous devons nous compter ou nous battre». Într-o societate trebuie să ne numărăm continuu și să vedem care este majoritatea, ca să guverneze ea, să formeze guvernul. Dacă nu recunoștem principiul majorității, și vorbim în numele minorității pe baza ideii că această minoritate reprezintă superioritatea și cu timpul va deveni majoritate, atunci majoritatea nu are altceva de făcut decât să se lupte cu minoritatea; cine o isbuti, guvernează astfel în numele triumfului forței.

Este admirabilă această idee că într-o societate sau ne numărăm, sau ne batem. Ea ne va servi mai târziu pentru ca să explicăm necesitatea triumfului majorităților în mod pacific.

Școala aprioristică.

Să ne explicăm mai întâi asupra cuvântului *à priori*. E bine să ne servim cât mai rar de cuvinte tehnice cari încurcă. Am oroare de abstracțiunile filozofice, și consider multe sisteme filozofice ca aberațiuni ale spiritului uman, pentru că întrebuințează fraze grele, cuvinte pompoase, cari în realitate nu răspund decât la abstracțiuni maladive. Ei, de ce se zice această doctrină *aprioristică*? Pentru că întrebuințează metoda apriori,

adică, în loc să examineze un fapt prin consecințele lui, îl raționează mai dinainte și, în loc să caute cauzele determinante ale fiecărui fapt, vreă să le găsească într'un principiu prestabilit, care ar fi existând mai dinainte, apriori.

În această doctrină, baza dreptului este *conștiința noastră*. Vedeti: cuvântul «conștiință», îl pronunț cu siguranță în această școală, dar cuvântul care urmează «noastră», poate că ar fi mai bine să fie înlocuit cu «conștiința fiecăruia».

Însfârșit, baza dreptului în doctrina aprioristică, este conștiința individuală, sau conștiința socială; însă conștiință de caracter moral, căci nu trebuie să confundăm conștiința psihologică care este rezultanta diferitelor funcțiuni cerebrale, ce ne pune în măsură de a ne da cunoștință de faptele noastre, de a verifica eul nostru, și evoluțiunea sau schimbările lui; aceasta este altceva. Conștiința psihologică intră în domeniul psihologiei și logicei; conștiința despre care se vorbește acum pentru ca să ne explicăm baza fundamentală a dreptului, este conștiința morală, adică acea totalitate de cunoștințe ale noastre în mod dogmatic sau experimental, care ne arată situațiunea morală a noastră și a societății.

În această doctrină ar există, după unii, o voce divină, după alții, niște table invizibile în sufletul nostru; după unii, voința; după alții, rațiunea; după Kant, «Imperativul categoric», dupe care recunoaște fiecare ce este bine și ce este rău. «Este în noi o lege a binelui, pe care nu o luăm din experiență, și care ordonă a face binele, fără privire la ce se va întâmpla, adică la un rezultat, la un folos sau plăcere de tras, ci numai prin ideia binelui, care se impune dela sine».

În metafizica doctrinei dreptului, Kant elimină mobilele voinței, precum plăcerea, trebuința, înclinarea, iubirea. Unicul motiv moral este respectul legii raționale.

Această exagerație a doctrinei imperativului categoric a inspirat lui Schiller următoarea epigramă: «Fac bine prietenilor mei, dar din nenorocire îl fac prin înclinație naturală, și plâng astfel adesea că nu sunt virtuos».

De sigur, doctrina lui Kant este admirabilă, divină. Un singur neajuns are: este inaplicabilă. Putem zice de dânsa, ce a zis un deputat guvernamental în Camera franceză, sub Louis Philippe, când un opozant atacă guvernul pentru oarecari ile-

galități. Deputatul din majoritate l-a întrerupt, zicându-i: «la Loi vous tue». Cu alte cuvinte, ilegalitatea trebuie suportată, căci lupta poate fi ilegală între cel ce luptă violând legea și cel ce luptă numai cu mijloacele ce-i dă legea! Este desigur o bizară constatare de făcut, o exagerație a unor cazuri rari, căci în genere legea triumfă și trebuie să triumfe. Este însă aci și un mic adevăr, pe care ni-l arată eloquentă realitate a faptelor. Cam aceasta este și semnificația cuvintelor spuse în Parlament de un mare om de Stat, sub impresiunea unei senzațiuni de opresiune politică: «a trebuit să tolerez asasinate și procese scandaloase pentru ca să pot guvernă și realiză programul politic».

În viața politică, acțiunea nu este individuală, este colectivă. De aceea și imperativul categoric este o ficțiune în viața politică. Influența pasiunilor politice, a mobilelor personale, corupțiunea și lașitatea caracterelor împiedică realizarea imperativului categoric al lui Kant. În viața judecătorească, acest categoric este și trebuie să fie o realitate, căci judecătorul este impersonal.

Kant este un visător. Visele lui le desminte spectacolul lumii. Doctrina sa poate fi periculoasă, căci naivii crezând în ea, vor fi victima vieții. Ei sunt desarmați în luptă: rămân cu împlinirea datoriei, iar adversarii lor cu foloasele expedientului.

Cum unii oameni recunosc prin simțul auzului o bucată muzicală, pot să o distingă de alta și să-i recunoască frumusețea, superioritatea, așa există pentru faptele cari sunt bune și rele, drepte și nedrepte, ceva în noi, o forță care spune totdeauna, și la toți, ce este bine și ce este rău. Cine nu i se supune este vinovat și trebuie să fie pedepsit sau supus unei alte sancțiuni.

Ar există, prin urmare, în noi, după expresiunea filozofului englez Hutcheson, reprezentantul școalei scoțiane, de vre-un secol încetat din viață, *un al șaselea simț*. Cum se pretindea acum vre-o treizeci de ani, că ar există o nouă proprietate a materiei în afară de forma solidă, lichidă și gazoasă, o forță invizibilă, *forța radiantă*, ar există în noi un al șaselea simț, *simțul conștiinței*, pe cari unii îl numesc *bunul*

simț. Acest simț al conștiinței, după unii, constă în aptitudinea omului de a distinge binele de rău.

Un cugetător roman a zis : «*constans ac perpetua voluntas*» — este o voință constantă și perpetuă în fiecare om — care dictează unele acte și-l împiedică dela altele.

Se face, și cu drept cuvânt întrucâtva, o critică acestei doctrine, pentru că se contestă existența aceasta apriori, generală, universală, din toate timpurile, a conștiinței. Desigur nu se poate nega conștiința; este un fapt. Cum nu putem nega simțul pipăitului, al mirosului, nu se poate nega simțul conștiinței; dar ceeace nu este dovedit, și ceeace se neagă, este faptul apriori al existenței conștiinței.

Nu se poate tăgădui că oamenii aud, văd și pipăie; însă nu toți aud, văd, pipăie cu aceeași intensitate și în același chip: variază simțurile. Dacă variază cele cinci simțuri, de ce n'ar varia și acest de al șaselea simț? Și probă că variază, este că nu toți oamenii îl au. Dacă este adevărat că vocea divină vorbește în toți, de ce nu vorbește în criminali? Dacă este adevărat că ea adaptează dela început acel «Logos», care a existat ca cuvânt înainte de a fi omul, de ce nu există pretutindeni și continuu, și găsim momente de suspensiune? Pentru că și conștiința este fapt relativ și lipsit de generalitate; există în unii, nu există în alții. De aceea vedem același fapt aprobat astăzi, desaprobat mâine: sau desaprobat astăzi, aprobat mâine. Un cugetător francez, Pascal, cu drept cuvânt se întreabă: de ce, ceeace este adevărat dincoace de Pirinei, este eroare dincolo de Pirinei? (*Pensée*, III, 8; VI, 6).

Cu conștiința se mai întâmplă și altceva din nenorocire: se abuzează de dânsa și de multeori este o formulă.... nu știu cum aş traduce mai exact cuvântul francez: «un truc». Mulți afișează, spun că vorbesc și doresc să realizeze fapte în numele conștiinței; în realitate, această conștiință deghezează interese personale, și aceasta se observă foarte bine în materie politică. În materie politică, preocupățiunea este sentimentul general și de patriotism. Foarte rar însă se întâmplă ca acest sentiment să nu fie amestecat, sau să nu fie alipit de un sentiment personal de ambițiune sau de alte dorințe. La unii este dorința de a se înavuți prin activitatea vieții politice. Și cu toate acestea și ei invoacă conștiința și foarte rar

se întâmplă ca dintre aceia cari urmăresc mișcările anarhice să nu invoace formule cari să le justifice mișcările pe baza unui interes general sau pe o convicțiune a conștiinței. Dacă este adevărat că această conștiință este un fapt general și absolut, mai naște întrebarea de a se ști, unde se oprește domeniul conștiinței? Ar trebui și domeniul să fie infinit și respectat, orcum s'ar manifesta. Și atunci, ar trebui ca în numele existenței și libertății conștiinței, să nu poți supune la jurământ pe acei cari vor să i-se sustragă, zicând, cu sinceritate sau nu, că nu cred în puterea jurământului. Ar trebui ca serviciul militar să nu fie obligatoriu, pentru că sunt oameni a căror conștiință desaproabă și repugnă serviciul militar. Un om de valoarea lui Renan nu poate fi bănuț în sinceritatea convicțiunilor lui, cu toate acestea a scris odată în *Suvenirurile* vieții lui, că dacă ar fi recrutat, ar dezerta. Sentimentul acesta exagerat formează și baza doctrinei antimilitariste. Se poate invoca această conștiință așa de departe, încât să se suprimă o mulțime de instituțiuni fundamentale, pentru că ele ar violenta-o? Mulți tăgăduiesc immixtiunea puterii civile sau puterii bisericești în stabilirea uniunilor conjugale. Prin urmare, societatea nu ar trebui să declare căsătoria obligatoare, civilă sau religioasă, pentru că ea atinge libertatea conștiinței. Lovitura de stat ar trebui să fie justificată ordecâteori acela care a făcut-o invoacă o impulsie a conștiinței, precum ar trebui să se aprobe toți acei cari vor să paralizaze viața statului pentru că conștiința le impune cutare datorii de îndeplinit sub forma, de exemplu, a grevei, de a duce înainte serviciul de transport, sau serviciul de construcțiuni, și așa mai încolo.

Va să zică dar, școala aprioristică, sub această formă, nu poate fi admisă, cel puțin pe întinderea ce i se dă. După alții, acest al șaselea simț consistă în rațiunea omului, adică în facultatea ce el are de a reglementa acțiunea, rațiunea legiferentă; ceeace tot jurisconsulții romani, cel puțin unii dintre dânsii, numesc *scripta ratio*; iar Montesquieu definește legea în această concepție în chipul următor: «Legea este rațiunea omenească, întrucât guvernează popoarele de pe pământ». Această rațiune, care inspiră legea, este ea apriori desvoltată cu aceeaș întindere în toate sufletele omenești sau variază? După unii, este aprioristică. Nu ne mai ocupăm de doctrina aceasta, căci se

confundă cu doctrina aceloră despre care am mai vorbit. Alții, pretind că rațiunea este ceva evolutiv. Dar această doctrină se confundă cu școala istorică. De aceea, cu drept cuvânt, de câtva timp, jurisconșulții, scriitorii, filosofii, cari examinează doctrina lui Montesquieu, nu-l consideră ca aparținând școalei aprioristice, ci ca aparținând școalei istorice, de oarece rațiunea este istorică, și variază după popoare. Anume, într'un capitol, el pretinde că rațiunea variază chiar după starea atmosferică și după situațiunea pe care pe pământ o ocupă un popor sau un om. De aceea și stabilește diferențe de legi dela popoarele de Nord la popoarele de Sud.

Și sub această formă o astfel de doctrină este criticată, pentru că, odată ce s'ar găsi rațiunea omului, ar trebui să nu mai schimbăm. Prin urmare, dreptul ar trebui să înceteze de a fi evolutiv. Iar dacă se recunoaște evolutivitatea dreptului, atunci doctrina nu mai este aprioristică, ci este istorică.

Am omis, înainte de a trece la această variantă a școalei aprioristice, vorbind de conștiință, să spunem că poate fi combătută cu drept cuvânt și pe observațiunea următoare: la un mare număr de oameni, această pretinsă conștiință aprioristică nu este decât un spion căruia i se supune câteodată, iar altădată cată să-l surprindă. Se dă ca exemplu împrejurarea despre care am vorbit la început, că de mulțori omul, în loc să se supue repede și fără reflecțiune la oarecari reguli, caută să se sustragă lor, consultând conștiința, și dacă poate să ajungă la o învoială cu această conștiință, adică să transigă, atunci, sub numele principiului conștiinței, el violează și violentează tocmai această conștiință.

Școala individualistă.

În școala individualistă se stabilește, și cu drept cuvânt, că cel mai mare bun al omului este viața. Tot ce poate să contribuie la conservarea și perfecționarea vieții, este un ce bun pentru viață, este vital, și prin urmare este drept; este drept orice este vital. Și fiindcă viața este individuală și determinată în fiecare om, dreptul trebuie să fie individual și determinat pentru fiecare om.

În această doctrină conștiința este individuală pentru că viața este individuală și conștiința nu este altceva decât cunoștința vieții însăși. Dreptul este individual; de aceea și școala se numește *școala individualistă*. Școala aceasta, când se preocupă de triumful vieții, al individualismului și al libertății vieții, nu se preocupă de viața aceea pe care o discută filosofii: viața liberului arbitru. Chestiunea de liber arbitru sau ne-liber arbitru este cu totul altceva decât ceea ce ne preocupă pe noi. Școala juridică care caută explicațiunea naturii dreptului, bazei sale fundamentale, este preocupată de viața individuală. Consecința este că baza dreptului este obligațiunea pe care trebuie să o ieșă cineva ca să respecte individualitatea altuia: iar dreptul este facultatea pe care o are fiecare ca să ceară altuia să-i respecte facultatea sa, viața sa.

Se vede, prin urmare, că este o corelațiune între drept și între datorie. De unde naște această concepție ca consecință a școlii individualiste? Naște din necesitatea următoare: fiecare om, având drept la viața lui, ar dispărea viața altuia, dacă ar triumfa numai viața lui. Suntem siliți prin urmare să ne facem concesiuni reciproce. De aceea și doctrina aceasta individuală, admirabil formulată cu deosebire de Kant, poartă numele de doctrina *coexistenței libertăților*. De ce «coexistenței libertăților»? Pentru că toate viețile au dreptul de a se desvoltă, de a se manifesta, de a exista. Și pentru că individualismul, libertatea, voința, sunt o manifestare a vieții, trebuie ca toate aceste libertăți să fie puse de acord.

Doctrina aceasta a contribuit foarte mult, pentru că se bazează pe un bun ce există prestabilit naturalmente în om, să formeze școala franceză care a împins la revoluțiunea cea mare, revoluțiune care, în «Declarațiunea drepturilor omului», a formulat principalele drepturi ale vieții, numite drepturi naturale, ce trebuie să fie respectate.

Studiind istoria dreptului, se va vedea că această formulă a revoluțiunii celei mari este una din cele mai mari cuceriri ale spiritului omului. Este adevărat că Englezii, cu mult mai înainte, în două, ba chiar în mai multe revoluțiuni, au căutat să formuleze garanții pentru respectarea drepturilor omului. Englezii însă, cu egoismul lor, nu s'au preocupat decât de Englezi și au proclamat aceste drepturi prin revoluțiunile făcute-

și în actele redactate mai mult ca drepturi constituționale engleze; pe câtă vreme Francezii au avut marele merit că le-au formulat ca drepturi ale *tuturilor oamenilor* și de aceea le-au și numit *drepturi naturale*. Doctrina aceasta, prin urmare, se poate considera ca doctrina fundamentală a dreptului natural.

Școala finalistă.

În afară de doctrina individualistă care ține seamă de originea omului și de scopul lui, este o școală care poartă numele de *școala finalistă* sau *teleologică*, pentru că cu deosebire se ocupă de scopul omului și de scopul societății. În această școală, omul este dator ca la fiecare pas, la fiecare act, să cugete la scopul final al actului pe care îl face, al actului pe care îl voește și al mijloacelor de realizare a actului. Toate silințele omului trebuie să convergeze la o adaptare între scop și mijloc. Cel mai bun consiliu ce se poate da unui om spre a fi fericit și liniștit, este ca să caute totdeauna să fie de acord cu el însuși. Și în adevăr că este o povață admirabilă.

Nu știu ce profit se va trage din aceste speculațiuni abstracte și de caracter teoretic, ce valoare se va acorda fiecărei școale, la care se vor alipi cititorii; dar, desigur că este foarte interesant să prindem ocaziunea de a reține această povață că nimic nu este mai simplu ca să asigure liniștea, triumful, fericirea cuivă decât căutarea de a fi în acord cu sine însuși. Ce însemnează a fi în acord cu sine însuși? Din cele arătate, din expunerea diferitelor școale, s'a văzut că totul se reduce la a căuta mijlocul ca omul să iasă din conflicte; căci conflictele paralizează dezvoltarea vieții noastre. O! dacă n'ar fi multă lume la teatru, spre pildă, am putea ocupa cele mai bune locuri fără să ne jenăm de cineva; poate că ar fi atunci inconvenientul că e lume prea puțină la teatru și că chiar dacă artiștii ar fi doriți să joace în mod perfect ar fi poate descurajați de a vedea băncile goale; dar în sfârșit am fi cu totul în libertatea noastră de acțiune. Prin urmare, dacă conflictele cu alte persoane aduc o diminuare de folosință în viață, ce trebuie să fie cu conflictele pe care omul le are nu cu alții, dar cu el însuși? Și, în adevăr, cele mai grele conflicte nu sânt cele pe care le avem

cu alții, și pe care le rezolvăm fie prin transacțiunile noastre, fie prin faptul că la urma urmelor vine judecătorul și se pronunță; dar conflictele cele mari și profunde, cari aduc suferință reală și micșorare a vieții, sunt conflictele cari nasc în noi înșine, pe care nimeni în afară de noi nu le poate rezolvi, și cari până nu le rezolvăm, ne torturează înfricoșat. De aci emană acea faimoasă remușcare a conștiinței.

Care este mijlocul de a evita aceste conflicte? Să fii de acord cu tine însuși. Cum să fii de acord cu tine însuși? Determinând bine scopul, mobilele cari îți inspiră un anume act și căutând mijloacele de a le îndeplini. Ai găsit un mijloc bun pentru un scop bun, poți fi sigur că ești un om care vei avea viață liniștită și fericită.

Școala pozitivistă.

Dintre diferitele școale cari au căutat să alcătuiască societatea și dreptul, s'ar părea (cel puțin este în mare fa-voare acum), că aceea care a izbutit mai mult este *școala pozitivistă*, întemeiată de Auguste Comte, continuată mai departe, cu oarecari variante, de către Littré și alți pozitivști.

Ce pretinde școala pozitivistă care, cum se vede, este teleologică, finalistă?

Școala pozitivistă vrea să înlocuiască sentimentul, pasiunea, emotivitatea prin inteligență, știință, cunoștință.

Suntem de acord că trebuie un scop determinant, că trebuesc mijloace alese, că trebuesc preferate mobilele cele bune. Dar care este mijlocul? Să ne adresăm la emotivitatea noastră? Nu, căci emotivitatea, sentimentele, pasiunile, sunt oarecum inconștiente, sunt determinate de forțe din afară; ne pot orbi. Din contra, dacă facem apel la inteligență, la cunoștință, la știință, preocupările noastre pot să ajungă la un rezultat mai bun. De aceea și cuvântul unui poet latin *nihil miror*, este luat ca un fel de lozincă de către mulți pozitivști; nu ne mirăm de ceeace s'ar putea întâmpla, dar ce voim este să împedecăm în asemenea occurență, să fim noi înși-ne împinși a cădea în greșală, urmând emotivitatea, în loc de a urma inteligența, cunoștința, rațiunea, știința. Metafizica, adică cercetarea transcen-

dentă a unui adevăr absolut și general trebuie cu totul înlăturată. Cine vreă să găsească noțiunea dreptului și să-l formuleze bine; cine vreă să facă legi bune și să guverneze aplicând bine aceste legi, să lase deoparte metafizica. Opera lui Kant, *Metafizica dreptului* și *Metafizica moravurilor*, sunt cărți folositoare ca preocupățiuni intelectuale, dar cu ele nu vom ajunge să stabilim dreptul de care avem trebuință.

La ce să recurgem? Littré răspunde: trebuie consultate trei elemente: elementul biologic, elementul psihologic și elementul logic. Prin studiul elementului biologic, ne dăm bine seama de natura noastră organică: descoperim că fiecare om are cu deosebire într'ânsul două facultăți cari sunt legate și cu totul excepțional inexistente la unii; unele persoane sunt incomplete. Aceste două facultăți sunt *nutrițiunea* și *generațiunea*. Orcare om trebuie să se nutrească și orcare om este naturalmente destinat să-și dea moștenitori. Din elementul biologic al nutrițiunii, nasc sentimentele egoiste ale noastre; din fenomenul celalt, din facultatea de generațiune, nasc sentimentele altruiste. Pentrucă dăm naștere altora, întemeiem o familie, formăm societatea, ne creăm relațiuni, avem simpatii pentru acei cari fac parte din acel cerc al nostru, avem sentimente altruiste. Prin urmare, dreptul va fi și egoist și altruist și problema cea mare constă în a pune de acord cele două cercuri, fără să fie conflict între ele. Ne trebuie elementul psihologic, căci numai astfel putem cunoaște naturile superioare omenești, și ne trebuie elementul logic, adică metoda după care inteligența, rațiunea, cunoștința noastră poate să proceadă la verificare. În acest sistem, justiția este lesne de conceput, pentrucă toți oamenii se prezintă cu o psihologie, cu o logică și cu o biologie care sunt fundamental aceleași. Toți oamenii sunt, dacă nu pe deplin, dar mai mult sau mai puțin egali. Justiția, prin urmare, va trebui să caute să păstreze această egalitate când ea este înlăturată sau nerespectată în parte. Acela care este diminuat în viața lui biologică ori psihologică și în activitatea lui intelectuală, va avea dreptul la o restabilire, la o compensațiune, la o despăgubire și opera de justiție nu constă decât în despăgubirea, în compensarea, în restabilirea de egalități. Nu trebuie să luăm cuvântul de egalitate în sens absolut, întrucât toate nu sunt unul și același lucru și pe aceeaș întindere,

ci într-o situațiune oarecare; când eu mă găsesc turburat în proprietatea mea, când adică am fost turburat în numele unui principiu invocat de altcineva și mă adresez la justiție să mă restabilească în biologia, în psihologia și în sfera mea juridică, în logica mea, dacă justiția nu este decât operă de compensațiune, va fi oarecum operă de egalizare. În acest sens se explică cum Romanii, cu drept cuvânt, spre deosebire de noi, întrebuițau alături de expresiunea *jus*, cuvântul *aequitas*. Cuvântul echitate vine dela cuvântul *aequum*, care cuprinde în sine ideia de egalizare, de despăgubire, de compensare. Justiția, prin urmare, înainte de toate, trebuie să fie echitabilă, dar, pentru că, dacă ar fi numai echitabilă, în numele echității s'ar putea călca cu înlesnire legile, trebuie să fie și *legală*. În practică este o mare dificultate, și e o mare discuțiune de a se ști, în caz de legi controversate, ce trebuie să predomine: triumful echității sau triumful justiției?

Școala utilitaristă.

O altă școală care reamintește unele din preocupările școalelor enumerate până acum și unele doctrine vechi, formulate chiar de reprezentanți ai școalei dreptului natural și rațiunei, cum eră spre exemplu Socrate, este școala care poartă numele de *școala utilitară*, unii îi zic și *benthamită* din cauză că Bentham, cum vom vedea, a cercetat-o mai de aproape și a formulat-o mai bine. Expresiunea este foarte grea; decât de multe ori, spiritul omenesc, ca să aducă omagiu unui cugetător, botează cu însuși numele său doctrina pe care a formulat-o.

În școala utilitară trebuie să băgăm de seamă dela început, că egoismul joacă un mare rol. S'ar putea răspunde însă: dacă egoismul este baza școalei utilitare, de ce n'am vorbit despre dânsa dela început de atunci de când am arătat ce este școala egoistă? Nu se confundă amândouă? Este altceva? Da. Când am vorbit despre școala egoistă, pe care am criticat-o, am vorbit despre școala egoismului *anarhic*. Utilitarismul este o școală egoistă, dar nu anarhică, ci din contră coordonată, orânduită, disciplinată; egoismul după această școală trebuiește disciplinat.

Acum, după ce am arătat distincțiunea dintre școala uti-

litaristă, numită și benthamită și caracterele după care nu poate fi confundată cu școala egoistă, să vedem în ce consistă.

În această școală se apreciază actul prin consecințele lui. Va să zică în loc să fie aprioristică și să examineze un act mai dinainte de a fi comis și prin cauze de mult prestabilite, se cercetează actul și se apreciază *prin consecințele lui*. Nu este vorba deci aci de o consecință aprioristică, care judecă, caracterizează și comandă, ci e vorba de o conștiință care pentru fiecare act are o judecată, un examen special de a-i vedea consecințele. Dreptul în această școală se bazează nu pe idei, pe abstracțiuni, ci pe *trebuințe*. Legea este expresiunea trebuințelor. Dar a căror trebuințe? Să nu se creadă că a trebuințelor individuale, căci atunci n'ar mai exista de loc delictе și orice delicuent ar putea să invoace ca legitimare a delictului lui trebuința care i-a inspirat delictul. În viața civilă oricine ar putea să-și calce contractele pe motivul că un interes, pe care este gata oricând să-l probeze, l'a inspirat, l'a obligat să violeze legea contractului. În această școală toate actele noastre sunt inspirate de plăcere sau de durere. Nu este adevărat că există acea voce divină, sau conștiință care să ne spună dinainte ce avem sau nu să facem. Chiar actele kantistilor, dacă le-am examina în viața lor individuală, am constata că la urma urmelor sunt determinate de ceeace le convine și oridecâteori pot să facă ce le convine lasă kantismul, lasă imperativul categoric de o parte. Decâteori, cu tot kantismul lui, cutare mare om care are în mână posibilitatea unor numiri în funcțiuni nu procede la aceste numiri cu totul pe baza altor considerațiuni decât a imperativului categoric, dacă poate să o facă! Și acest exemplu s'ar putea întinde pe scara tuturor numirilor în funcțiuni. De asemenea din partea solicitanților: câți solicitanți știu că n'au dreptul, cu toate acestea, fiindcă urmăresc obținerea unei funcțiuni sau situațiuni, înlătură legi și regulamente și aleargă la mijlocul favoritismului, nepotismului, amicitiei și așa mai departe! Ei bine, nu trebuie să credem că dacă utilitarismul și în special Bentham, recunoaște că toate actele noastre sunt inspirate de plăcere sau de durere, orice act conform plăcerii noastre este un act legitim. Această doctrină este doctrina egoismului anarhic, care nu ține seamă de ceilalți; Bentham, utilitariștii, școala de care ne ocupăm, consideră inte-

resul, au în vedere trebuința, plăcerea sau durerea individuală; ei voesc însă să le identifice cu plăcerile și durerile, cu trebuințele pluralităților, ale societății, cu plăcerile, durerile, trebuințele celor mai mulți, dacă nu ale tuturor. Așă încât vedem dela început că trebuie înlăturată ideea că școala utilitară engleză urmărește egoismul individual; ea urmărește egoismul care se identifică cu folosul celorlalți; preocuparea sa de folos, de trebuință, există, însă nu pentru fiecare în parte, ci pentru toți.

Bentham, care a reluat această doctrină ce se găsește într-o cârtă la Socrate, care se vede arătată la mulți scriitori vechi, chiar și la Cicerone, care în Evul mediu este consacrată de mulți scriitori bisericești, ce vorbesc cu deosebire în numele supunerii, a avut curiozitatea și răbdarea să facă un catalog de mai toate actele noastre; cuprinzând fiecare act, să-l însemneze cu o valoare pentru plăcere și alta pentru durere, adică cu o cantitate de foloase și alta de inconveniente și să facă sustracțiunea, să-l caracterizeze dacă este legal sau nelegal, dacă trebuie să-l aprobăm sau nu. Aceasta constituie faimoasa *aritmetică morală* a lui Bentham.

S'ar putea crede că Bentham, care este întemeietorul și vulgarizatorul școalei utilitare, ar fi el însuși un mare egoist și un om preocupat numai de avantagii materiale și de tot felul de plăceri; în realitate este un om care a experimentat societatea, care a văzut ce sunt cei mai mulți oameni. El a fost un mare idealist, atât de idealist încât, după câțiva ani de practică judiciară, înscris în barou, cu tot marele său talent, văzând cum se falsifică aplicarea legilor cu deosebire de către avocați, cum de multeori prin schimbări de jurisprudență și în oarecari împrejurări cum însăși judecătorii caută să facă tot felul de construcțiuni, de stabiliri și de interpretări de fapte cari nu sunt conforme cu adevărata știință a dreptului, cu preocuparea generoasă de a descoperi adevărul, a zis: din această categorie de oameni, dintre avocați și judecători, prefer să mă retrag și să trăiesc în atmosfera ideală a egoismului pe care vreau să-l reglementez. A scris atunci o scrisoare admirabilă către tatăl său, căruia îi mulțumea pentru educația ce-i dase, căci tatăl lui Bentham voia înainte de toate ca fiul său să câștige bani mulți.

Constatând doctrina utilitară, trebuie să ne întrebăm dacă ea este întemeiată.

Înainte de a vedea critica doctrinei, să studiem întâi conșințele pe cari Bentham le-a tras în domeniul dreptului, pentru că în sine ea ne-ar lăsa rece, dacă n'am constată aplicațiunile practice ce le putem avea în alcătuirea legilor.

Am spus că legile scrise formează un drept, dreptul pozitiv, dar aceste legi au principiul fundamental pe care îl căuzăm. Ei bine, trebuie să stabilim interesul de a găsi raportul între dreptul fundamental și dreptul pozitiv. Iată câteva aplicațiuni, pentru că nu pot să le citez pe toate: în materie de contracte, dacă voința și acordul sunt cauza determinată și generatoare a dreptului, odată ce s'a constatat acordul, dreptul nu poate să sufere nici atenuări, nici modificări. De aci prin urmare fundamentul doctrinei lui Shylock: el a convenit că dacă nu i se restituie suma de bani împrumutată cu o anumită dobândă, din ziua și din ora cutare, are dreptul la atâta cantitate de carne din trupul debitorului său. De aici nexul roman: în rigoarea dreptului roman, debitorul trebuie să plătească și sunt foarte aspre consecințele neplăței. Prin urmare, formalism și convențiune, iată totul.

Alături de această explicare este alta mai nouă: în numele interesului, identificat cu interesul general, un contract poate să fie anulat pentru cauză de leziune. Ce este nulitatea pentru cauză de leziune sau pentru împrejurări cari au pus pe cineva în afară de dreptul comun al voinței? Nu este decât triumful utilitarismului bine înțeles. Într'o materie ca aceea care ne preocupă de câtva timp, reformele agrare, contractul dintre capitalist și muncitori se va respecta el în orice condițiuni va fi făcut? Trebuie legea maximumului și minimumului, sau să lăsam la aprecierea judecătorului să reducă pentru cauză de leziune raportul dintre legea pozitivă și legea fundamentală? Partizanii libertății convențiunei vor susține că convențiunea trebuie să triumfe cu orice chip. Nici maximum, nici minimum: să se lase libertatea părților spre a cugeta la ce fac, dar odată lucrul făcut, să fie sfânt. Altă părere: contractul e sfânt, triumfă voința părților. Dacă însă debitorul va putea să dovedească că contractul este făcut, de pildă, în timp de iarnă, când, având familie numeroasă, obligatul nu avea nici o cu-

noștință de situațiunea economică în care se găseau localitățile învecinate, judecătorul va examina în ce condițiuni se găsească proprietarii și arendașii, va putea să modifice contractul în anume cazuri, fără legea maximului și prin urmare să-l reducă.

O altă doctrină, un alt raport între dreptul fundamental și dreptul pozitiv, este că oricare ar fi convențiunea părților, în numele leziunii se formulează maximul și minimul și prin urmare chiar dacă părțile au interes să se calce legea maximului, judecătorul, cu rigoarea legii, intervine și restabilește.

Unde 'este adevărul?' Iată trei tălmăciri, fără a enumăra și altele. Chestiunea este discutată, dar care este soluțiunea de înregistrat? Depinde de concepțiunea socialo-economică pe care o avem.

Am arătat că principiul acestei școale nu este, cum s'ar părea, triumful interesului individual, ci acordul intereselor egoiste cu egoismul social, adică cu interesul social. Cu alte cuvinte școala utilitară urmărește identificarea intereselor. Precum școala aprioristă urmărește triumful conștiinței, școala utilitară urmărește triumful identificării intereselor.

Bentham a fost foarte criticat pentru că ar fi urmărit prin triumful doctrinei lui triumful unei doctrine de contabilitate a profiturilor și pierderilor pe care le încearcă egoiștii și chiar marea societate.

Marele cugetător și istoric Carlyle, care s'a ocupat de oamenii mari, îl ironizează comparându-l cu Mohamed. Școala utilitară pune ca punct de plecare plăcerea și durerea. Doctrina lui Mohamed urmărește și ea plăcerea și durerea și recompensa oamenilor buni cu distribuirea tuturor plăcerilor în lumea viitoare.

Critica acestei școale se bazează pe ideea că este o școală de voluptate și că din moment ce mai mulți ar cădea de acord asupra satisfacerii unui interes, chiar dacă raționalmente n'ar trebui să izbutească, totul este terminat. În special această doctrină a găsit o formulă plastică, și într'un mod cam trist, e adevărat, în Franța într'un discurs al lui Guizot care, vorbind despre acțiunea politică, a zis: în politică, în viața socială, nu sunt decât interese: «Il n'y a qu'une politique: celle des intérêts».

Tot el a pronunțat într'o întrunire electorală cuvântul cunoscut: «Enrichissez-vous!» (Imbogățiți-vă).

Nu trebuie să deducem de aci că Guizot ar fi fost lipsit de orice idealism; nu; el, în tocmai ca un medic la patul bolnavului, constată realitatea lucrurilor și boala socială.

Bentham, după ce a stabilit principii de morală socială, a tras concluziuni în scrierile pe care le-a făcut asupra jurisprudenței, asupra dreptului civil, asupra dreptului penal și asupra dreptului constituțional. Voi da câteva exemple ca să vedeți legătura care există între dreptul formulat și între dreptul ca idee fundamentală.

În privința contractelor, el admite regula *leziunii*, că prin urmare orice contract poate fi anulat pentru cauză de leziune pentru că izbește interese. În ceea ce privește circulațiunea bunurilor, el este unul din cei mai vechi jurisconșulți care, în timpurile moderne, a susținut libera circulațiune a bunurilor și prin urmare nulitatea unei convențiuni care izbește bunul de inalienabilitate. De ce? Pentru că societatea are interes ca bunurile să treacă din mână în mână; să nu se fixeze, să nu se eternizeze cu deosebire în mâna persoanelor de mână moartă.

Se va vedeă că în codul civil inalienabilitatea este interzisă și numai în mod excepțional este admisă. Nici un text de lege nu prohibă inalienabilitatea bunurilor, cu toate acestea este de doctrină și jurisprudență că bunurile, în regulă generală, sunt alienabile.

În dreptul penal, Bentham consideră răzbunarea socială ca un ce util, pentru că ajunge să pedepsească pe culpabil și să împiedice pe alții de a cădeă în aceeaș vină. De aceea el dă ca fundament al dreptului penal: răzbunarea.

În materie politică, el face aplicarea doctrinei lui într'o chestiune fundamentală, la exercițiul suveranității și mai cu seamă în materie electorală la incompatibilitate, adică la imposibilitatea pentru cineva ca să exercite în acelaș timp funcțiuni cari, dacă nu se exclud unele pe altele, se slăbesc una pe alta. Altădată, în Anglittera, puteă cineva să fie ales în Camera de jos și în acelaș timp să exercite și funcțiuni de putere executivă, de exemplu, să aibă administrațiunea unei oarecari întinderi teritoriale, administrative, cum am zice noi o prefectură. Ce se întâmplă? Că cel ales, pe deoparte, trebuia să controleze guvernul, pe dealtăparte însă, beneficia de o funcțiune care-l puneă sub ordinele guvernului. Sunt alte funcțiuni

cari nu aduc cu sine puterea suverană propriu zisă, dar procură foloase bănești. Cu chipul acesta, un prim-ministru poate să-și facă o majoritate de oameni interesați și supuși. Walpole, în Englitera, cu deosebire, a știut, la epoca când nu erau reglementate incompatibilitățile, să aibă o majoritate de reprezentanți supuși și dependenți; de aceea s'a zis despre dânsul că cunoșteă tariful conștiinței fiecăruia. Ei bine, Bentham este unul din cele mai puternice spirite care a luptat pentru formularea incompatibilităților.

În ceea ce privește studiul legilor și aplicarea lor, sunt categorii de oameni cari au interes ca legile să fie puțin cunoscute, numărul controverselor mărite, pentru ca în aplicarea lor sub forma profesională să-și asigure venituri. Cu cât o chestiune este mai complicată, mai greu de formulat înaintea tribunalului, cu atât avocații vor fi mai căutați. Or, ce se întâmplă? Că în Englitera, legile, în mare parte, sunt nescrise; dreptul pozitiv se bazează pe jurisprudență, de aci o mare obscuritate. Ei bine, el a luptat foarte mult pentru triumful principiului codificării.

Iată câteva exemple cari dovedesc că, plecând dela ideea utilitară, s'a ajuns la formularea unor reguli de identificare a intereselor sociale.

Școala solidaristă.

O altă școală, opusă interesului individual, și care vorbește în numele exclusiv al societății, este școala care poartă numele de *solidarism* sau *doctrina solidarității*.

Solidarismul este doctrina care propune ideea solidarității, adică a legăturilor dintre oameni, ca principiu de acțiune morală: toate acțiunile noastre trebuiesc să fie inspirate, reglementate, după interesul social; omul nu însemnează nimic ca individ.

Este curios lucru că școala solidaristă se laudă oarecum de a fi ultimul cuvânt al concepțiunii politice; în realitate este școala cea veche romană care eră formulată în principiul «*Salus reipublicae suprema lex*», este acea doctrină care făcea din Stat un scop, din individ un mijloc, și vom vedea că adevărul este

— cel puțin în credința mea — în ideea contrară: individul și viața individuală sunt scopul, iar statul nu e decât mijlocul pentru triumful drepturilor și libertăților individuale.

Această doctrină pretinde că oamenii nu trăesc izolați, ci într-o stare de interdependență, adică depind unii de alții, de aceea se și numește doctrina aceasta și «doctrina interdependenței sociale». Cuvântul acesta nou impresionează; în realitate nu e nimic original aici.

Școala solidaristă este o școală care se poate asemăna mai cu seamă cu învățătura creștină. Când doctrina creștină ne proclamă pe toți frați, aceasta însemnează că suntem toți legați unii de alții și, când pune ca fundament al legăturii între creștini inițiațiunea botezului, simbolizează viața omului în ideia solidaristă.

Care este raționamentul ce se face în această școală pentru a se arăta că oamenii sunt legați și dependenți unii de alții, că nu e o forță individuală care dă siguranța vieții și fericirii noastre, ci viața socială? Psihologicește chiar, se susține ca fundament al acestei doctrine, ideea că însăși conștiința omului nu este o conștiință individuală, ci o conștiință socială; că omul, dacă n'ar fi în societate, n'ar avea conștiință; că s'a făcut experiența de a se lua un copil, a se izola ani de zile, până la vârsta de exemplu de 16 — 17 ani, și s'a văzut că n'are conștiința pe care o au copiii care trăesc în societate.

Această idee, că conștiința este socială, iar nu individuală, a făcut obiectul unei scrieri a unui sociolog român, d. D. Drăghicescu, în care s'a silit să dovedească că conștiința este socială. În potriva ideilor admise de d-sa, se poate obiecta, că conștiința nu poate fi decât individuală, căci omul înainte de toate judecă el în sânul societății și în afară de societate. Pe noi, nu ne preocupă chestiunea psihologică, dacă conștiința este individuală sau socială. Noi trebuie să examinăm evaluarea doctrinei solidariste: omul este obligat către om; starea socială în care trăim, este datorită nu faptului convențiunei, cum se susține în mod exclusiv în doctrina contractului social, ci unei stări de lucruri anterioare, existente în fiecare din noi. Există un fel de quasi-contract care ne leagă pe unii de alții, nu există un contract. Nu există contract, întâiu fiindcă nu se văd urmele lui, epoca la care a fost încheiat; nu există contract

pentru că, precum am arătat, viața socială este un fapt spontan, fatal și involuntar. Există însă un quasi-contract care ne leagă unii de alții. După codul civil noi suntem obligați unii către alții, fie prin voința noastră: de ex. cel ce mi-a vândut trebuie să-mi dea lucrul vândut, fiindcă așa a convenit; dar mai poate să fie cineva obligat către mine și eu către altul fără nici o convențiune; de ex: vecinul meu a plecat la țară, în lipsa lui se puteau prăpădi cei doi cai ai săi sau să-i ardă casa fără ajutorul meu. Eu, i-am scăpat caii, eu i-am scăpat casa de foc; i-am făcut ceea ce se chiamă o gestiune de afaceri, fără să fiu mandatar, căci mandatul presupune convențiune. Din cauza acestei gestiuni, vecinul este dator să mă despăgubească de ceea ce am cheltuit ca să-i fac un bine. Sau, se poate întâmpla ca eu, primind o sumă de bani în împrumut dela cineva, în loc să-i plătesc, am fost indus în eroare, cu voe sau fără voe, de altă persoană și am plătit altuia. Acesta, căruia i-am plătit din eroare, ce nu datoram, trebuie să restituie suma de bani, căci nu e nici o convențiune între noi în virtutea căreia i-am dat. Avem aici două quasi-contracte: avem contractul sumelor nedatorite, și al gestiunei de afaceri. Ei bine, toți cari ne naștem în societate venim încărcăți cu obligațiuni de quasi-contracte, quasi-contracte de gestiune de afaceri, căci pe noi toți ne servesc. Ducându-ne undeva trebuie să trecem o stradă, să ne bucurăm de libertatea străzilor, să se înlătore obstacolele de pe drum. Dacă în lipsa noastră am fost amenințați de un incendiu, a sărit lumea, a sărit poliția organizată să stingă incendiul. Suntem ținuți către toți aceștia care ne fac servicii să-i despăgubim și la rândul nostru să-i servim.

M'am născut, dar m'am născut într'o societate civilizată; găsec de-a gata drumuri, mijloace ca să înlătur intemperiiile naturei, și toată starea de *bien être* economic, de *bien être* estetic: mă pot duce într'un muzeu și pot să evoc frumosul din trecut. Cui datoresc starea bună economică în care mă găsec sau plăcerile estetice pe cari le încerc? Neapărat unor generațiuni trecute. Dar, cum nimic gratuit nu trebuie să se facă, și sufletele nobile nu trebuie să primească ceva gratuit, am și eu datorii de plătit către acei cari mi-au asigurat starea de astăzi și această datorie o plătesc moștenitorilor din trecut sau celor din viitor și contemporanilor mei. Va să zică: fiecare

om se naște într'o stare de legătură, de dependență față cu trecutul, de aspirațiuni față cu viitorul și încărcat cu obligațiuni de despăgubiri față cu contemporanii lui, născute dintr'o lege de quasi-contract.

Pe cine leagă quasi-contractul? Pe societate și pe mine. Prin urmare, dreptul înainte de toate este social, iar obligațiunea mea este obligațiune către creditorii solidari, și noi toți la un loc suntem legați iar în mod solidar către fiecare creditor. Solidaritatea există între creditor și debitor într'un mod firesc.

Consecințele acestei doctrine sunt foarte grave, pentrucă pe această doctrină se bazează necesitatea de a asigura o egalitate între contractanți și prin urmare, când vom vedea un contract între un om bogat și unul sărac, de exemplu, între un mare capitalist și un lucrător, între proprietarul care are mii de pogoane și țăranul nenorocit care nu are unde să doarmă, nu vom lăsa libertatea completă a contractului, ci vom împiedica pe proprietar să dea o bucată de pământ în muncă lucrătorului impunându-i orice condițiuni pe cari acela să le execute. Societatea este datoră să stabilească un echilibru cât se poate de egalitar între părțile contractante. De aci, limitarea contractului. Și unii merg așa de departe încât limitează contractele sub forma legii maximului și minimului. Proprietatea nu trebuie considerată ca un dar pe care îl face norocul cuiva: am moștenit pe un părinte bogat, am dreptul să fac cu proprietatea mea ce vreau! Proprietatea este o funcțiune socială, și prin urmare proprietarul are datorii de îndeplinit către cei cari se găsesc pe proprietatea lui sau către acei cu cari se învecinește.

Școala solidaristă are desigur multe foloase, dar are și un neajuns mare și de aceea mă pronunț contra ei: ea sacrifică cu totul individualismul, pe individ, în folosul colectivității. Nu este adevărat că omul se naște pentru sau numai pentru binele altora; omul, înainte de toate, are dreptul să profite de viața pe care o are și am sacrifică triumful inteligențelor și talentelor, dacă am împiedica triumful individualităților. Greutatea chestiunii pe care am enunțat-o aci se află. Dacă vrem să sintetizăm toate controversile de drept public și de drept privat, vom vedea că totul se reduce la această idee: să pu-

nem de acord pe individ cu Statul. Cu alte cuvinte, să formulăm limitele, frontiera între drepturile Statului și drepturile individului.

Teoria socialistă își are realizarea sa culminantă în doctrina care neagă cu totul dreptul individual, care vrea să împartă societatea în categorii ce poartă numele de ateliere, categorii în care trebuie să intre fatalmente fiecare din noi, așa încât să reglementeze și dreptul de căsătorie și dreptul de a forma legături, asociațiuni, și dreptul de proprietate și modul de a-și desvoltă omul activitatea de muncă, prin urmare industria și comerțul.

Școala sociologică. Sociologia ca știință și subîmpărțirile ei.

Vom vedeà mai târziu necesitatea pentru legiuitor, pentru omul de drept, care studiază sau practică dreptul, ca să nu se preocupe exclusiv numai de fapte sau numai de idei, ci se cuvine să disciplinăm faptele, să le supunem controlului, direcțiunii și modificării pe care o impune idealul.

De pe la începutul secolului trecut, s'a format o doctrină cu nume nou — zic cu nume nou, căci în realitate doctrina există și mai înainte — care se bazează numai pe fapte, pe observațiunea lor și, din studiul acestor fapte, conchide la existența unor legi. Această știință se numește *Sociologie*.

Este foarte la modă Sociologia de câțva timp; unii o neagă, alții o recunosc, alții o împart în diferite categorii, admit unele și resping pe altele. Pentru a înțelege raporturile dintre Drept și Sociologie, și pentru a stabili ideile noastre asupra acelei Sociologii care pare mai fundată, vom fi nevoiți să ne ocupăm de conceptul cuvântului și de diferitele școli sociologice.

Am spus că cuvântul este nou, însă e foarte bine găsit, căci în simplitatea lui cuprinde întreaga definițiune. Sociologia ar fi știința constituirii și dezvoltării societăților umane. Prin urmare, Sociologia s'ar ocupa cu studiul fenomenelor sociale. Intemeietorul Sociologiei, sub acest titlu, este Auguste Comte.

Auguste Comte a propus o nouă clasificare a științelor, și în noua sa nomenclatură a introdus și Sociologia.

Există mai înainte concepțiunea Sociologiei, însă eră cunoscută sub numele de «Filozofia politică».

Auguste Comte, care a stabilit ca bază a tuturor științelor observațiunea, a pus ca bază a filozofiei politice observațiunea și experiența și i-a dat un nume nou.

În urma lui Comte o succesiune de spirite distinse, de cugetători profunzi, au continuat a recunoaște necesitatea și alcătuirea Sociologiei. Cel mai însemnat dintre acești succesori a fost Herbert Spencer care spune că Sociologia este: «știința socială ce are de obiect legile cărmuitoare ale fenomenelor sociale din care rezultă acțiunile pe care corpurile organizate — reproduc definițiunea lui și o să înțelegem îndată de ce și ce utilitate are — le exercită unele asupra altora sau asupra corpurilor neorganizate».

În această definiție Spencer întrebuițează cuvântul «organizate»: De ce? Pentru că în doctrina lui societatea este un *corp organic*. Precum organismul, ca să existe, are trebuință de părți cari, în om poartă numele de celule, tot asemenea, în societate, părțile sunt celulele ce poartă numele de oameni sau indivizi.

Auguste Comte și H. Spencer s'au preocupat, în studiul retrospectiv al omului și societății, să constate stadiile și caracterele formelor sociale prin care a trecut societatea. Aceste stadii ar fi: stadiul teologic, care răspunde la o stare de ficțiune: omul este preocupat de existența cauzelor primare căror se datorește lumea și de acțiunea arhitectului suprem care a construit această lume. Mai târziu omul intră în perioada speculațiunilor metafizice, în care ficțiunea este înlocuită cu abstracțiunea logică. Apare pe urmă stadiul pozitiv în care omul nu este preocupat nici de ficțiune, nici de abstracțiunea metafizică, ci este preocupat de știință, adică de întemeierea adevărului pe baze sigure. Și fiindcă știința trebuie alcătuită pe baze simple, știința trebuie să fie pozitivă, de aci și numele de *Pozitivism*, dat doctrinei lui Auguste Comte, și *Experimentalism*, dat doctrinei lui Herbert Spencer. Știința socială astfel concepută, se ocupă de fapte, nu de idei apriori.

În studiul și în aplicarea Dreptului, nu trebuie să ne preocupăm numai de fapte sau numai de idei. Trebuie să ne preocupăm de fapte și de idei în acelaș timp. Școala sociologică

susține, că trebuie să ne preocupăm numai de fapte, iar nu de idei aprioristice, de speculații metafizice și filozofice, de căutarea cauzelor prime: *des causes primaires* și *premières* sau de cauzele finale. Acestea sunt lucruri cari scapă cercetării sigure a omului. Metoda pe care trebuie să o urmăm este o metodă experimentală.

Cu alte cuvinte, Sociologia trebuie să fie considerată ca o ramură a științelor naturale și precum botanistul, zoologul, fiziologul, medicul, nu se preocupă de metafizică și de ce ar fi fost acum câteva milioane de ani, de starea haotică, dacă a existat, și cum s'a transformat într'o lume determinată, concretă, sau de ce are să fie în viitorul viitorului, acestea nefiind lucruri de care naturalistul să poată ține seamă, tot astfel și omul de drept și sociologul n'au să țină seama decât de faptele contingente cari depind de el și de care depinde omul. Într'un asemenea sistem fenomenele sociale se explică foarte lesne printr'o asemănare cu ce se petrece încealaltă lume organică. De ex. în societate, în organizațiunea socială, aflăm fenomenul de proprietate. Că trebuie proprietatea garantată, că sunt nenorocite societățile unde nu este proprietate, că este mai bună proprietatea individuală, că e mai bună proprietatea colectivă, puțin importă: proprietatea există. Dar proprietatea nu există numai în societățile omenești civilizate; proprietatea este un fenomen care se observă la toate ființele viețuitoare cari trăesc împreună, chiar în stare gregară. Nu e trebuință să ne naștem într'un stat civilizat, cum ar fi statele mari moderne Franța, Englitera, sau cum am fi noi; dacă te duci la sălbateci o să vezi că și ei practică proprietatea, numai că o practică sub forma apropiatăei. Animalul chiar de viață domestică, își aproprieă bucata substanțială ce îi trebuie pentru nutrimentul lui, ba încă o ține cu energie și luptă pentru păstrarea ei. Se observă, de pildă, în dreptul administrativ, trebuința ca, la o vârstă oarecare, după un număr oarecare de ani de serviciu, să se pună funcționarul la retragere. Nu este trebuință de multă civilizație pentru ca să se organizeze punerea la retragere. Dacă mergem la societățile cele vechi, sau la cele sălbatece, vedem că dela o vârstă oarecare se practică de fapt obiceiul ca bătrânii să fie exterminați. Exterminarea unui bătrân sau omorârea copilului care nu vine viabil pe lume nu este altceva decât o formă mai

frustră, mai brutală a retragerii de astăzi. A ucide pe un bătrân este a-l pune definitiv la retragere. În asemenea concepțiune socială, omul nu are nici un drept ca om, pentru că el e celulă, este o parte din tot ceea ce există, ca organism social. Oamenii, indivizii sunt celule sociale, dar celulele nu există pentru ele; celulele există pentru organismul întreg, și moartea n'ar fi altceva în explicațiunea care pare ar fi cea mai întemeiată, decât dissociatiunea celulelor care își capătă autonomia. În realitate omul continuă și după moarte să trăiască, decât, în loc să aibă o singură viață, trebuie să se bucure, căci murind are mai multe vieți: fiecare celulă își ia independența sa și poate să constituie ceva viabil, o viață separată. Cât timp celulele sunt întrunite ele se coordonează, ele trăesc pentru ca să dea o viață, una și indivizibilă. Dreptul este al totalității, al societății. Prin urmare omul nu este subiect de drept. În sistemul legislațiunii noastre orice drept presupune un subiect individual: eu, care am un ceasornic, sunt subiectul, am drept de proprietate asupra ceasornicului care este obiectul proprietății mele. Dar aceasta nu ar fi exact; omul individual ar fi obiect al dreptului, pentru că societatea întregă se ocupă de determinarea acțiunilor acestor oameni cari o alcătuiesc; de unde, prin urmare, formarea dreptului social care la urma urmelor este baza doctrinei socialiste. Oamenii nu au nici drepturi individuale. Există numai drepturi sociale, nu există o conștiință individuală, nici idei individuale. Ideile și cunoștința sunt sociale. Nimeni dintre noi n'are drepturi. Nu există drept afară numai de dreptul societății. Pentru noi, cari formăm societatea, există datorii de îndeplinit; celulele care mă formează au datoria de a funcționa și dacă cad într-o stare anormală, dacă plămânii nu respiră bine sunt dator, în interesul conservării vieții, să fac ceva ca să funcționeze bine celulele. Dar acestea sunt datorii de îndeplinit pentru celule sau pentru oameni, nu sunt drepturi.

În societate prin urmare există interese sociale, există datorii, nu există drepturi. Ar urma drept consecință că entuziasmul cel mare pe care-l avem pentru *Declarațiunea drepturilor omului din 1789*, să fie răcit într-un cât este o declarațiune care dedesupt n'are nimic real. Cu toate acestea, vom vedea studiind Sociologia, că Spencer, deși urmaș al lui Auguste Comte-

și organizator pe baze metodice al Sociologiei, este foarte individualist.

Cum ajunge Spencer la o concluziune individualistă, el care este sociolog, când Sociologia spune că nimic nu este individual?

Spencer admite ideea că societatea este un organism, că oamenii sunt celule, însă celulele noastre nu sunt ca celulele celorlalte viețuitoare. În plante și chiar în animale, în mare parte, celulele sunt lipsite de inteligență conștientă, prin urmare aceste celule trebuie să se supue în totul totalității; din contră, noi, oamenii, fiind celulele inteligente, avem conștiință de noi, prin urmare încetează conștiința intersocială exclusivă și singură existentă, și fiindcă suntem celule inteligente, avem dreptul la o viață deosebită; luptăm pentru noi, iar organismul stat trebuie să fie pus ca mijloc la dispozițiunea realizării drepturilor noastre.

Așa se explică cum Spencer a ajuns la individualism. De aici și întreaga lui doctrină, care se separă de a lui Auguste Comte, ca concluziune; de aici faptul că nu ajunge la absolutismul la care alți sociologi sunt tentați să ajungă.

Un spirit foarte distins, Danten ¹⁾, a scris o carte intitulată *Despre natura lucrurilor*, în care dezvoltă admirabil această teorie, cu multă originalitate, deși are oarecare poezie într'însul și în argumentele cu cari vrea să stabilească că omul este un element vital, o materie subtilă pusă la dispozițiunea societății și societatea poate să o transforme.

Această școală sociologică a găsit un adversar implacabil în Beudant, fost profesor și decan la facultatea din Paris, mare civilist, care în introducerea scrierii sale intitulată *Dreptul individual și Statul*, în partea finală se ocupă de Sociologie și o ridiculizează. Ca să o ridiculizeze cu efect, ca să facă impresiune asupra cititorului, Beudant o examinează în concluziunile sale. Așa, el spune că în această doctrină s'a convenit și se repetă fără îndoială că individul este celula, că grupele familiale și cetatea sunt ganglionii nervoși, că Statul este centrul cerebro-spinal sau creierul.

Și aceasta nu este o concluziune a lui, pe care o formu-

1) Ambroise Danten, *De la nature des choses* 1886.

lează singur; Lilienfeld a scris o serie de articole interesante în Revista de sociologie, în care compară societatea cu un organism individual și toate funcțiunile sociale le găsește având echivalente în om: drumurile de fier, căile de comunicațiune sunt arterele prin cari curge sângele. De aci, alături de anatomie, o fiziologie socială și o patologie socială.

Orice nomenclatură, continuă Beudant, se introduce printr'o clasificare rectificată a științelor sociale cari împrumută denumirile sale limbei, științei, experimentării pentru a arăta mai bine că timpul ideilor a trecut și că nu mai este loc decât la forțele naturii, idee pe care am arătat că o dezvoltă cu deosebire Danten, în cartea intitulată *Natura lucrurilor*. Istoria, care descrie legile de progres, devine Dinamica socială. Sociologia propriu zisă, care expune legile de existență a fenomenelor, devine Statica socială. Economia politică prezidă la fenomenele de nutrițiune și respirațiune; fiziologul, anatomistul, examinează stomacul, fiind organismul ce prezidă la nutrițiune. Economia politică ar fi un fel de fiziologie care se ocupă de fenomenele de nutrițiune, pentru că, în genere, capitalul nu este decât un mijloc de înlănțuire a dorinței noastre de nutrițiune și respirațiune. Ea devine igienă socială. Dreptul devine terapeutică socială; iar Dreptul penal în special este chirurgie; prin urmare, criminalul în definitiv trebuie să fie considerat ca un bolnav care trebuie operat. Legislatorul care, la rândul său, este chemat să menție ordinea în care fiecare societate particulară, nu are alt rol decât acela al medicului.

Beudant conchide că această nomenclatură, prin sine însăși, este suficientă ca să ne dovedească exagerațiunile în cari a căzut Sociologia și necesitatea ce se impune de a o respinge.

Sociologia ucide orice ideal: nu se preocupă decât de stările primitive ale omului, și cu cât află o societate în stare mai primitivă, cu atât sociologul se entuziasmează mai mult și crede că are în mână sa o materie asupra căreia poate să-și exercite mai mult știința și talentul. Și este un fapt caracteristic că dacă citim pe Spencer, băgăm de seamă că, cu toată dorința lui de a studia societățile civilizate, nu ne vorbește decât despre societățile barbare. Prin urmare, în definitiv, concluziunea pentru această știință ar fi că este mai bine să trăim

în stare barbară, ca fenomenele să fie mai conforme cu natura lucrurilor decât în starea în care ne găsim astăzi.

Sociologii au simțit oarecum nu numai neajunsul, dar și ridiculul la care conduc asemenea concluziuni, și de aceea s'a format și între sociologi diferite școli. Există astfel astăzi o școală biologică în sociologie, căreia aparțin Spencer și Worms; o școală naturalistă, la care se raliază Gumpłowicz; o școală antroposociologică sau gobinistă, după numele autorului său Gobineau; o școală eclectică, o școală psihologică, o școală obiectivă juridică, etc., cari toate dovedesc că critica pe care Beudant o face sociologiei, este admisă chiar de sociologi.

În definitiv, școala sociologică formulează mai ales două legi până acum, bine determinate: legea concurenței vitale și legea progresului prin selecțiune, adică prin alegere. Amândouă aceste legi trebuiesc să fie primite, după mine, cu restricțiuni, sub beneficiu de inventar.

În ce privește legea concurenței vitale, incontestabil o recunoaștem pentru animale, dar pentru oamenii civilizați o deza-probăm sau în tot cazul trebuie să o limităm. Este adevărat că în natură, pentru concurența vitală, domină forța și adaptația: învinge cine știe să se adapteze. Dacă această lege ar domina exclusiv, atunci n'ar exista decât preocupățiunea de adaptare, în toate părțile și prin toate mijloacele, numai să rezulte triumful. Dar trebuie să fie o preocupățiune morală, trebuie să vorbească în conștiința fiecăruia o putere reactivă pentru ca să se pue frâu tocmai instinctelor egoiste și concurenței vitale. Ești, spre pildă, apărător al unei instituțiuni sau al unei persoane care luptă; aceasta nu va să zică că trebuie să faci totul spre a face să triumfe pretențiunile și drepturile ce le ai; trebuie să fii cel dintâi judecător al acestei pretinse concurențe vitale.

A doua lege sociologică consistă în selecțiunea socială. Că alegerea în viața animală este adevărată, e incontestabil. Acei cari au turme de oi, turme de vaci, păsări de diferite categorii, caută să facă o selecțiune, împerechind rasele superioare cu cele inferioare și așa încetul cu încetul le perfecționează. Fără îndoială că trebuie să facem alegeri, împerecheri și în societate; însă trebuie să băgăm bine de seamă ca asemenea alegeri să nu meargă până a izbi egalitatea la

care avem dreptul. Romanii, fără a cunoaște aceste teorii sociologice, practicau foarte mult selecțiunea în societate și de aceea ajunseseră la privilegiile patricienilor. Intre alte drepturi cari se refuzau plebeilor eră dreptul căsătoriei, *jus connubii*, căci căsătoria trebuia să se facă pe baza selecționării. Astăzi medicii propun altă selecționare: să se examineze candidații la căsătorie, să se vadă dacă nu poartă tare ereditare, boli care să poată compromite viitoarele generații. Și această idee este exagerată, căci în numele igienei sociale nu se poate împiedica un om de a contracta o căsătorie pentrucă vre-o imprudență din tinerețe a făcut ca să fie bolnav sau pentrucă poartă povara părinților lui.

Va să zică și legea selecțiunei, ca și legea concurenței vitale se pot admite, însă sub restricțiunile care le impune idealismul moral și idealismul juridic.

Alte școli.

S'au formulat și alte doctrine sociologice și alte școli, între care:

Școala naturalistă, care este înrudită cu școala biologică despre care s'a ocupat Beudant și pe care am examinat-o mai sus. Această școală caută în societate aplicarea legilor naturale, lupta pentru existență, lupta de rase, supraviețuirea celor tari în disprețul ideii dreptului: *homo homini lupus*. Partizanii acestei teorii sunt cu deosebire Gumpłowicz, Vacaro și Darwiniștii.

După noi, această școală se confundă cu școala biologică.

Școala anthroposociologică face să depindă legile sociale de diferitele particularități anatomice care caracterizează rasele omenești. Teoria raselor e dusă până la exagerațiune: forma rotundă sau ovală a capului, culoarea părului sau a ochilor, înălțimea staturii, faptul că ești brahiocéfal sau dolicocefal, acestea sunt fapte preistorice, oarecum preexistente, cari sunt fatale pentru oameni. Școala aceasta aveă ca reprezentant altădată pe Gobineau, care a și scris «Critica socială».

Școala raționalistă este o doctrină sociologică mai abstractă care ese din domeniul biologiei și se apropie mai mult de idealismul nostru. La școala raționalistă se raliază juriștii

și filozofii morali. Această doctrină atribuie un rol activ și determinant în evoluțiunea societății voinței și rațiunei.

În școalele amintite, ceea ce determină viața socială, fenomenul social, acțiunea și reacțiunea noastră, este starea biologică, este climatul, teritoriul pe care ne găsim, împrejurările de fapt; în această teorie, ceea ce determină acțiunea și reacțiunea socială sunt: voința și rațiunea. În opozițiune cu sociologia naturalistă și biologică, doctrina raționalistă crede că societatea nu este un organism.

În această doctrină, societatea nu este un organism; societatea este un contract datorit voinței și rațiunei.

Aparțin la această școală Renouvier, Henri Michel în timpurile noastre și la o epocă mai veche, când nu există cuvântul Sociologie, Rousseau, Bentham și Kant, despre cari am văzut că dau voinței și libertății un rol cu totul determinant.

O altă doctrină este *Școala eclectică*. Această școală combină doctrinele precedente. Societatea este un organism, dar nu e numai un organism, este și un contract. Omul trăiește în societate pentru că vrea să trăiască și pentru că natura sa organizează este sociabilă.

Sociologia psihologică atribuie individului un rol principal în determinarea fenomenelor sociale. Această școală explică evoluțiunea și viața socială prin fenomene psihologice simple: imitațiunea, invențiunea, dorința, credința, trebuința și alte asemenea fenomene. Reprezentantul cel mai autorizat al acestei școale este Tarde, care a și scris o operă de mare însemnătate intitulată: «Legile imitațiunii».

Am arătat cum în doctrina sociologică cea mai veche dreptul este social ca și conștiința omului. Conștiința noastră nu este individuală și, probă că nu este individuală, este că cine nu trăiește în societate n'are conștiință. Dacă a trăit în societate însă și se retrage undeva, în pustnicie, conștiința lui este încă socială, dar este socială fiindcă și-a format-o pe când trăia în societate. Ei bine, după Școala psihologică, Conștiința nu e socială; Conștiința este individuală și omul își formează și își determină actele sale într'un mod imitativ sau evolutiv și anume: vorbește fiindcă de mic copil a auzit vorbindu-ce împrejurul său și în mod instictiv a urmărit mișcarea acelor organe care formează cuvântul; a văzut cum părinții săi numesc cutare

obiect, cum cugetă în cutare împrejurare și atunci a pronunțat aceleași cuvinte și a cugetat la fel. De aci influența educațiunei: cine a văzut exemple rele împrejurul lui de multeori, dacă n'a știut să reacționeze în contra acestor exemple, a continuat pe aceeaș cale. Altă dată procedăm prin aplicarea credințelor, a dorințelor, a invențiunilor, a trebuințelor pe care le avem. În această părere se explică foarte bine evoluțiunea ideei de drept. În România, ideia de drept a fost mai mult imitativă decât evolutivă. Aceasta s'ar explică prin împrejurarea că sentimentul, că conceptul adevărat social s'a format foarte târziu la noi: părinții noștri au trăit într'o stare mai mult de simplitate și n'au putut să formeze conștiința socială care să creeze un Drept. S'au supus imitațiunei după elementul etnic influențator: au creat și viața juridică, în consecință, când a influențat elementul roman, dreptul roman; când a influențat elementul slav, dreptul slav; când a venit elementul grecesc și mai târziu elementul franțuzesc, dreptul grecesc și dreptul francez; și la urmă cu elementul german, dreptul german. Acum să sperăm într'un Drept original.

În sfârșit mai este o doctrină, acea numită *Sociologică*, *obiectivă*, *juridică*, care recunoaște societății, luată ca un tot, precăderea asupra individului, exclude explicațiunea psihologică a fenomenelor sociale și se silește ca, prin regulile de drept și statistică, să fixeze și să studieze viața socială.

În această doctrină, Sociologia se confundă în totul cu Dreptul: vrei să fii sociolog bun? Învață legile țării tale de acum și de altă dată. Sociologia n'are legi în sine, ele nu se pot formulă; omul nu e dator să se supuiască decât la legi cari au un caracter formal extern și cu constrângere.

Această din urmă doctrină este doctrina care ne pare cea mai sănătoasă și care trebuie admisă, pentru că dovedindu-ne raporturile între drept și sociologie, vedem că Sociologia nu e decât Dreptul.

Ajungem la întrebarea care solicită un răspuns. Este chestiunea pe care am formulat-o deja în capitolul precedent.

Ce deosebire este între legile sociologice care formează codurile noastre și între legile sociologice necodificate și care poartă pur și simplu numele de Morală? Două sunt caracterele distinctive și determinante ale regulilor sociologice numite Drept

propriu zis: formalismul și sancțiunea. Trebuie dela început să ne obișnuim cu această idee, că Dreptul propriu zis, acel Drept care ne preocupă pe noi, nu poate să fie decât acolo unde ideia îmbracă o formă oarecare.

Nu trebuie să ne suprindă această afirmațiune, să credem că este ceva nedrept, inechitabil, exagerat în triumful formei. Cum? Intreaga noastră educațiune juridică, idealismul nostru de a învăța Dreptul, la aceasta se reduce, ca să cunoaștem Forme? Și ceeace este inform este contrar Dreptului? Totul în natură este supus unei forme; ceeace este inform ne scapă. Dacă primele cauze, «les causes premières», și cauzele finale sunt înlăturate de Auguste Comte în alcătuirea științei pe care vrea să o facă, este tocmai din cauză că aceste cauze, aceste idei sunt informe.

În Mineralogie, ceeace determină substanța minieră este forma sub care se prezintă ea. Dacă această formă atinge o regularitate oarecare, găsim cristalele; ceeace distinge în Botanică plantele ca indivizi considerate, și chiar ca spețe, sunt formele sub care se prezintă planta individual sau în categorii de mai multe la un loc; de aici și o știință specială în ramura științelor naturale, care se numește Morfologia. Nu e de mirare deci că și în Drept se recunoaște ca idee fundamentală necesitatea Formei și pentru ca această formă să nu rămâie în domeniul arbitrarului, se simte necesitatea de a o reglementa anume prin legi. În special, poartă numele de Cod de procedură, codul cu legile cari determină formele ce trebuie să îmbrace dreptul nostru și chipul cu care dreptul nostru poate fi urmărit, adică sancțiunea. Ceeace este codul de procedură civilă pentru dreptul civil, este codul de procedură penală pentru dreptul penal; este codul parlamentar pentru dreptul constituțional parlamentar; este procedura administrativă pentru constatarea drepturilor și datorităilor administrative ale noastre celor guvernați, și ale acelor cari ne guvernează sau ne administrează. Ei bine, ideile de drept sunt acele idei cari ni se prezintă îmbrăcate cu forme determinate de moravuri, de obiceiuri și de legi scrise, sau, în oarecare cazuri, de regulamente. Dreptul, prin urmare, este formalist ca și ideile morale. Însă altele sunt formele sub care se prezintă ideia de drept.

Al doilea caracter al dreptului este sancțiunea, adică con-

strângerea. O idee morală este o idee la care nimeni nu poate să fie constrâns, prin mijloace externe, de a comite o acțiune sau de a se abține dela o acțiune. În drept, din contră, trebuie să distingem o idee de comandament care poate să rămâie o simplă idee morală, deși este scrisă în cod, când nu e sancționată, și o idee de constrângere. În ce consistă constrângerea, sancțiunea? Sancțiunea consistă întâi și întâi în noi înși-ne. O lege este formulată și promulgată: cea d'întâi sancțiune a legii, este că trebuie ca, fără să fim constrânși, să ne supunem acestei legi. Și este un simț, simțul de ordine, simțul de viață, de conservățiune, care ne face să ne supunem legilor; altminteri, nu mai există conviețuire socială. Prin urmare, dacă sancțiunea Dreptului este în persoana fiecăruia, cu atât mai mult persoana fiecăruia dintre noi, oameni de drept, profesori de drept, judecători, avocați și studenți, trebuie să o supunem la ideea de drept. Așa se înțelege revolta pe care a avut-o Bentham, când a văzut în viața practică că tocmai oamenii de legi caută să evite mai mult de a se supune ideii de drept. Care este dar această putere a noastră, în noi înși-ne, care constituie cea dintâi sancțiune a legilor? Această putere se numește Conștiința.

Se poate însă întâmpla ca această sancțiune, care este conștiința, să se găsească în luptă cu însăși legea, adică sancționatorul să condamne pe determinant? Cazul, din norocire, este foarte rar și ar trebui să se întâmple cât se poate mai puțin, dar în sfârșit este posibil.

Am arătat că Dreptul și Forța se întâlnesc. Dreptul și Forța trebuie să caute să se combine și să lucreze de acord; Dreptul trebuie să determine drumul pe care merge Forța și Forța să garanteze dreptul.

Este vreodată conflict între Drept și Forță? Desigur că da. Am spus că Forța trebuie să 'i se supue, afară de un singur caz: când Dreptul se găsește în conflict cu viața, adică în legitimă apărare. Tot asemenea aici se pune chestiunea: se poate întâmpla ca Sancțiunea să fie în conflict cu Conștiința? Evident că da. De exemplu, legea determinătoare ne obligă la jurământ; legea determinătoare ne obligă a îmbracă căsătoria nu numai cu forma religioasă și bisericească, dar și cu forma propriu zis civilă; prin urmare, actul constatător să fie iscălit

nu numai de preot, dar să fie iscălit și de primar, reprezentantul societății. Un războiu are loc, se poate ca cineva dintre noi, în toată sinceritatea, să fie în contra războiului, — precum sunt mulți cari sunt în contra duelului. De ce să nu concepem ideea ca cineva să fie și în contra războiului? Ceva mai mult, se pot întâmpla greve și în aceste greve să fie conflict între o categorie de oameni și alta. De exemplu un conflict între lucrătorii de pământ și proprietarul pământului. Bogăția nu e numai rezultatul proprietății, bogăția reese din colaborarea proprietarului, capitalului, cu munca. Și dacă este o grevă, care dă loc la mișcări, acei cari formează forța publică, fiind în legătură cu aceia cari sunt greviști și cari au mers până la violență, sunt oare ei obligați să tragă, atunci când primesc ordinul de a trage?

Vorbim bine înțeles despre oamenii cari lucrează și invoacă conștiința cu sinceritate. O să vedem, din nenorocire, că cei mai mulți din acei cari vorbesc în numele conștiinței și fac paradă de dânsa, în realitate ascund interese personale, nu fac decât să găsească formule ca să ne înșele în viața lor. Dar există și oameni foarte sinceri înicît unile lor.

Iată un caz și mai tipic: un conflict între conștiința soldatului care îi spune să nu tragă în tatăl său, și între legea care-l obligă să tragă. Pentru ce? Pentrucă el reprezintă sancțiunea legală. Cum se rezolvă acest conflict? Dacă te dai de partea sancțiunii legale, atunci te dai de partea Statului și ucizi individul, suprimi conștiința individuală; dacă te dai de partea conștiinței individuale și nu obligi pe om să tragă până și în contra tatălui său, atunci triumfă libertatea lui, conștiința, simțământul lui; dar ce devine societatea? Aceasta este una din problemele cele mai grele și nu se poate rezolvă simplu după catedră. Doctrina poate da un consiliu: acel al supunerii la legi; în fapt însă va trebui să facem apel la altceva decât la doctrina profesorală, va trebui să facem apel la o logică, care cu drept cuvânt poartă numele de Logica realității vieții. Prin urmare, în viața reală, va trebui să se cântărească cu multă luare aminte asemenea conflicte și să li se dea soluțiunea cea mai practică, în înțelesul cel mai înalt al cuvântului.

În această materie mai mult decât atât nu se poate spune. Să examinăm acum formele sub care se prezintă Sancțiunea.

Unele sancțiuni sunt directe.

Astfel, nulitatea actului. Orice act, făcut cu violarea formei prescrise de legiuitor, dacă forma e substanțială, este nul.

O altă sancțiune e aceea a despăgubirii. Oricine face o infracțiune la lege, vatămă echilibrul social; echilibrul acesta social trebuie să se transforme într'o apreciere valorică, economică: cel ce a vătămat va plăti prin urmare despăgubiri. De aci un întreg drept penal, acel al Germanilor, cari și în materie penală prevăd despăgubirile. Mai mult, acela care violează legea, va fi condamnat la o amendă, adică la o despăgubire nu către individ, nu către partea privată, ci chiar către Stat.

O sancțiune mai puternică în această ordine de idei, este că cel ce violează legea, poate fi condamnat chiar la pedepse penale.

Se poate întâmpla însă ca garanțiile acestea directe să fie cu totul neîndestulătoare; așa, de exemplu, să cădem peste un om a cărui conștiință este foarte comodă și n'are să-și impute deloc că a făcut o faptă rea. De obicei, cam transigează cu conștiința acei cari fac fapte pe cari Legea și Morala nu le aprobă. Și dacă ei s'au înțeles cu conștiința lor mai dinainte, s'au înțeles cu o santinelă de care n'are de ce să se teamă? Nulitatea actului are să o pronunțe judecătorul. Dar dacă judecătorul, el însuși, pentru un motiv sau altul, se acomodează și nu pronunță nulitatea actului, nu condamnă la despăgubire, nu condamnă la pedeapsă corporală? Și nimeni nu se turbură? Judecătorul călcând legea, fiind arbitrar, schimbând, pentru motive personale, jurisprudența, în ce situațiune se găsește un violator al legii față de partea lezată? Îi lipsește totul! Nu se găsește aparată de conștiința altora, nu se găsește aparată de judecător, nu se găsește aparată de majoritățile parlamentare cari trebuie să vegheze la executarea legilor; nu se găsește aparată de guvernul care trebuie să dizolve asemenea majorități parlamentare! Ce este de făcut? Cea dintâi idee care îți vine, este să-ți faci singur dreptate. Dar aceasta este a invoca forța personală în contra unei stări de drept prestabilit? Se poate? Raționalicește, evident că nu, căci aceasta ar fi starea anarhică. Atunci se pune chestiunea: ai drept să te revolți? Ai drept la Revoluțiune? Chestiunea aceasta este o mare controversă pe care o studiază Dreptul constituțional, când se ocupă de garanția libertăților individuale.

Am terminat expunerea celor mai însemnate doctrine de filosofie de drept, adică a încercărilor cari s'au făcut pentru a stabili fundamentul, pe baza căruia trebuie alcătuit ceea ce se numește Dreptul.

Considerațiuni generale asupra ideilor tuturor acestor școale.

Care din aceste școli este întemeiată?

Cred că, exclusiv considerate, aceste școli, nici una nu este în limite juste. În parte, toate doctrinele menționate au temeiul lor.

Doctrina egoistă este întemeiată, pentru că omul este egoist. Chiar doctrina egoismului anarhic este întrucâtva întemeiată, pentru că, incontestabil, natura noastră este oarecum anarhică, căci în dorința de a realiza cea mai mare sumă de fericire pentru noi, căutăm să reducem dreptul altuia.

Doctrina contractului social este fundată în parte pentru că omul caută să mărească starea socială și să facă contracte.

Utilitarismul lui Bentham este întemeiat, pentru că sunt interese individuale cari trebuiesc satisfăcute și trebuie să le punem în acord cu interesul general. Cu alte cuvinte, identificarea intereselor nu poate să fie înlăturată.

O școală morală și juridică, oricât de pesimistă ar fi, poate să fie întemeiată, căci sunt și oameni cari sunt pesimiști, cari se desnădăduiesc. Se uită că omul este egoist sau sociabil, bun sau rău, pesimist sau optimist, el este — sau mare parte din oameni sunt și idealști. Nu ne conducem numai după normele egoismului, chiar dacă n'ar fi legi cari să ne limiteze în satisfacerea dorințelor egoiste. Ne simțim idealști, căci simțim în noi o putere de reacțiune pe care o împotrivim și egoismului nostru și egoismului altora și determinismului. Când cineva se observă pe sine, el bagă de seamă că la fiecare pas e atras către un ce spre care poate merge sau căruia poate să-i reziste. Sunt ideile, simțimintele, cugetarea noastră omenească. Intr'o barcă, pe apă, dacă suntem într'o stare de indiferență, ne simțim atrași deodată și purtați de curenți în diterite părți. Dar noi putem să determinăm o direcțiune sau alta, prin modul de a lucra și de a conduce barca, prin direcțiunea pe care i-o

imprimăm și prin opunerea unei forțe care să o poarte în altă direcțiune. Pe acest fapt se și întemeiază arta navigațiunei. Barca pare a fi purtată de curentul apei în linie dreaptă, dar și barcagiul lucrând cu lopata poate da altă direcțiune.

Se poate contesta această putere reactivă, pe care fiecare om o are în contra forțelor din afară? Credem că nu, pentru că ideia nu este o pură abstracțiune logic inventată, ci este o realitate, un fapt chiar. Nu numai în domeniul estetic și în artă ideia joacă un rol principal, și nu se poate contesta artistului; ideia și idealul joacă un mare rol și în viața practică; fără idee, viața te poartă unde voește ea, și singurul mijloc de a ne conduce bine viața, este să avem o idee sau un ideal care să-i determine direcțiunea. Idealul reacționează, fie în contra mediului social în care trăim, fie în contra însăși a tendințelor noastre. Acest ideal nu se poate suprima, și societățile cari l-au nimicit au staționat sau au dispărut.

Și nu se poate suprima idealul, pentru că este o lege constantă de progres, după care toate societățile și toți oamenii trebuie să-l aibă în vedere, căci nimeni nu se poate mulțumi numai cu ce este acum și cu faptul actual. Această idee, acest simțământ, această lege, iată ceea ce au inspirat toate revoluțiunile prin cari societățile au trecut. Dacă am suprima ideia că trebuie să mergem înainte, dacă am suprima idealul nostru de a reacționa în contra faptelor actuale, n'am avea niciodată nici evoluțiuni nici revoluțiuni; am rămâne veșnic în starea în care ne aflăm. Revoluțiunea engleză din care a eșit Constituțiunea de astăzi, Revoluțiunea franceză, sunt datorite numai ideilor și irezistibilei lor impulsiiuni.

Mi-aduc aminte că în cei dintâi ani în cari m'am întors din străinătate, dela studii, Costache Rosetti imi spunea, într-o conversație: «Sunt așa de revoluționar și așa de mult vreau să merg înainte, încât dacă ași face astăzi o revoluțiune și ași isbuti, mâine ași vrea să fac o nouă revoluțiune în contra celei de astăzi, ca să triumfe și aceea, și așa tot înainte. Știu bine că aceasta m'ar duce la o stare anarhică și nu o voi face niciodată, dar ceea ce vreau să spui este că simț în mine o idee, o forță care mă împinge».

Desigur poetul Musset a avut mare dreptate când a zis: «ia viața așa cum este». Exagerațiunea acestei povețe este însă

un pericol pentru viață, căci dacă luăm viața absolut cum vine ea, ne expunem să ne poarte ea unde vrea și să ne isbească de toate stâncile, cum ne-ar expune barca de care vorbiam. Trebuie, prin urmare, în contra curentului vieții să opunem un curent al nostru propriu.

Negreșit, nu se cuvine să cădem în exagerațiuni și nu trebuie să dăm ideilor o putere care depășește realitatea, căci ori de câte ori exagerăm influența ideii și a idealului și nu mai voim decât realizări de mâine și mai departe, cădem în situațiunea omului care văzând un far în depărtare își închipuie că este lângă far, fără să-și de seama că din cauza distanței celei mari, cele mai mici mișcări imprudente pot să-i pericliteze viața.

Exagerațiunea idealului în viață poartă numele de *utopie*. De aceea vom vede, în studiul dreptului, în economia politică, cu deosebire în dreptul constituțional, că reformele cari se întemeiază numai pe ideal și nu țin seamă de fapte, sunt reforme utopice, sau nerealizabile sau periculoase.

Care este dovada realității ideii ca putere? Cum se evidențiază? Faptul este concret, se pipăe: o casă arde, iată un fapt, se vede; un debitor nu restituie în ziua de plată împrumutătorului suma de bani; cumpărătorul nu plătește prețul vânzării: iată fapte constatate. Dar ideea în sine, se poate verifica? Da. Psihologia se însărcinează a ne dovedi că ideile sunt reale și că au o putere reală. De aceea și ideile poartă numele de forțe. Un filosof contemporan a scris două volume bazate pe experiență, dovedind că ideile sunt forțe reale. Aceste două volume poartă titlul următor: «Les idées forces». Aceste cuvinte însemnează că orice concepție a noastră, orice abstracție logică, mai cu seamă orice act de voință sunt începuturi de fapte cari trebuie să se realizeze. Din nenorocire, există un mare număr de oameni, cei porniți, cari și ei ne probează, prin modul lor de a fi, că ideile sunt o forță, sunt impulsive. Omul impulsiv, violent, care nu raționează, este călăuzit tot de o idee, negreșit, dar ideea este necontrolată, și-l împinge la fapte cari sunt oprite. Sunt oameni cari comit omoruri, lovituri, cari comit delictе de opiniune, calomniază, pentru că sunt într'o stare de tulburare sufletească, încât, neavând puterea frenatrice asupra ideilor, aceste idei, începuturi de forță,

se și realizează. Dacă examinăm mișcările și transformările sociale cele mari, ne convingem că toate sunt datorite triumfului ideilor. Să luăm câteva.

Lumea veche se separă de lumea nouă, sau mai bine zis lumea veche e transformată în lumea cea nouă. Prin ce împrejurări? Desigur că invaziunea barbarilor este un fapt care a contribuit la distrugerea statului roman și prin urmare la încetarea concepțiunii, mentalității romane; dar nu s'ar fi transformat lumea cea veche și mentalitatea ei în mentalitatea cea nouă, așa cum s'a transformat, dacă nu se iveau alte împrejurări și alt eveniment mare. Care a fost acest eveniment? A fost ivirea și răspândirea învățaturii creștine. Invaziunea barbarilor se datorește unui triumf de fapt: armatele barbare în conflict cu armatele romane, biruesc. Iată o victorie de fapt. Creștinismul n'a învins prin puterea armelor, creștinismul a învins prin puterea ideii, prin puterea sentimentului creștin.

Iată un exemplu din cele mai puternice care dovedește că ideea este o forță reală și o forță reală care e folositoare.

Din cauza contrastului între fapt și idee, a influenței ideii asupra faptului, din cauza acestei puteri de reacțiune pe care o simțim în noi în contra mediului social, au născut Morala și Dreptul și raporturile dintre ele. Cât timp faptele noastre nu sunt dominate de idee, ele sunt în afară de sfera Moralei și de sfera Dreptului, ele sunt instincte, sunt acte reflexe, sunt chiar acte de voință, însă necontrolate, nereglementate, cari pot duce la o stare anarhică. Ceeace împiedică faptele să conducă la o stare anarhică și prin urmare la un rezultat anti-social, este reflexiunea la care trebuie să supunem actele noastre. Valoarea unui fapt nu stă în realizarea brută și materială a faptului, ci în caracterul moral și intelectual pe care acest act poate să-l aibă. Morala nu este altceva decât tocmai cunoașterea mijloacelor prin cari putem asigura triumful ideilor asupra unor fapte ce trebuiesc împedecate, și, prin urmare, împedecarea unor anumite fapte. Orice fapt care este oprit de Morală și de Drept, este considerat ca fapt vătămător. Orice fapt, din contra, pe care Morala îl aprobă, este un fapt care trebuie să intre și în domeniul dreptului. Morala ne învață a ne disciplina ideile, a ne forma adevărate mobile folositoare. Ea singură poate să ne spue care sunt actele ce trebuie să le pro-

scrim. De aceea când ne întrebăm care este mijlocul care ne arată cum putem ajunge să fim omul Moralei, omul Dreptului, omul rațional, atunci răspundem: acela este omul tip al Moralei, al Rațiunii, al Dreptului, care știe să-și facă, să-și dea, să se supue la mobile bune, care are un ideal final bine stabilit și execută actele ce asigură triumful acestui ideal.

Greutatea vieții practice însă constată că nu e destul să-ți făurești un ideal; mai toți își propun un ideal. Dar unde lucrul devine greu, este când căutăm mijloacele ca să-l realizăm. Coordonarea rațională a ideilor, a sentimentelor, a mobilelor și a actelor constituie conștiința morală a fiecărui om, a fiecărui grup, a fiecărei familii, a fiecărui partid, a fiecărei țări.

Tot acest mod de a concepe fundamentul Dreptului, ne îndrumază la înțelegerea crizei morale: adeseori am auzit spunându-se, în Parlament și prin presă, că societatea noastră trece printr'o criză morală. Ce însemnează acest cuvânt? Numai dacă îl înțelegem bine putem să facem să înceteze și criza. Acest cuvânt însemnează că școala pe care o recomandăm, în numele căreia vorbim, nu prea are credit; că, în loc să dăm toată însemnătatea ideilor, o dăm cu deosebire faptelor, convingerilor, utilitarismului. Scăderea idealului are drept rezultat creșterea simțământului de bună stare economică și egoistică. Poate cineva să se îmbogățească, aceasta nu însemnează că este sau că devine omul tip al moralei, al dreptului despre care vorbeam. Ceeace crește conștiința morală, este lărgimea cercului. Criza morală nu este altceva decât scăderea ideilor și a idealurilor.

Am spus că prin triumful ideilor, actele noastre trec din sfera antisocială în sfera morală și a dreptului. Care este deosebirea între Morală și Drept? Căci, dacă actele noastre trebuie să fie supuse unor idei, criticate, aprobate de aceste idei, ar trebui să zicem că Morala și Dreptul sunt unul și același lucru! Un fapt, sau este conform ideii, idealului, sau nu; dacă este conform, este moral și drept, dacă nu e conform, e imoral și nedrept. În ce constă însă deosebirea? Ideile noastre pot să rămâie în cercul ideilor propriu zise, lăsate la criteriul conștiinței noastre morale, sau pot să fie sancționate, garantate, protejate prin mijloace de constrângere. Acele idei la care sunt supuse faptele noastre, care alcătuiesc pur și simplu conștiința

morală, fără constrângere externă, formează cercul moral; acele idei care conduc faptele noastre, însă au la dispozițiunea lor și o constrângere externă, materială, care consistă în amendă, în nulitatea actului, sau într'o pedeapsă corporală, formează sfera dreptului. Așa încât, la origine, Dreptul și Morala una sunt și se confundă; însă, dacă merg până la un moment dat mână în mână, pe urmă se separă, pentru că Dreptul este însoțit de jandarm, pe câtă vreme Morala este dusă la braț sau de preot sau de nimeni, pur și simplu de subiectul de care e vorba.

Ideia de drept în România.

Ne putem pune acum chestiunea, în România, în special, la care din aceste idei fundamentale de filosofie de drept s'a supus și cum a evoluat ideea de drept? Studiind-o din timpurile cele mai vechi cari cad sub simțul istoric, răspuns-a ea la doctrina confuziunii moralei cu dreptul? Răspuns-a ea la ideea supresiunii Moralei și Dreptului, adică la triumful forței? Sau ideea de drept a fost, altădată ca și astăzi, rezultatul acordului între ideal și între fapt?

Un studiu istoric retrospectiv ne dovedește că în această privință ideea de drept în România, ca și în celelalte țări, a trecut prin diferite faze și a avut prin urmare o constantă evoluțiune. Epoca dela care începem să avem oarecari cunoștințe a ceea ce a fost în țările pe cari le locuim astăzi, este epoca scitică. Sciții, aveau ei noțiunea de drept, și ce concepțiune aveau?

Avem puține informații și documente ale timpului. Herodot, ocupându-se de ce se petrecea la Sciți, găsește că aveau un drept care se bază pe ideea de folos practic: tot ceea ce eră vătămător, eră oprit.

A urmat o altă epocă mai înaintată, epoca geto-dacică. Nici aici nu ne vom opri; este o chestiune care intră în expunerea ce se face la catedra de istorie a dreptului român. În special, dacă citim cartea d-lui Tocilescu, se vede cum funcționa societatea în această epocă geto-dacică. Este epoca unuia și aceluiaș popor, căci, după părerea cea mai acreditată, s'ar părea că Geții și Dacii erau aceeaș populațiune, cu deosebire

că cei cari erau pe partea noastră, a teritoriului despre Dunăre, erau Daci, ceilalți Geți.

Se pare că la Geto-Daci existau preocupări mai abstracte; să răspândise o filosofie oarecare de caracter moral și religios, așa încât, în afară de ideea utilitară și de leziune, existau și avântări în domeniul moralei abstracte.

Mult mai întemeiate și mai documentate sunt cunoștințele noastre asupra concepțiunei romane. Nu ne vom ocupa de concepțiunea dreptului roman așa cum a studiat-o Ihering, dar ne vom întrebă cum s'a conceput în țările acestea colonizate de Romani. Dacă este adevărat că aci au fost elemente puternice de coloniști romani, concepțiunea dreptului n'a putut fi alta decât concepțiunea romană. După această concepțiune toate actele noastre trebuiesc să fie privite din două puncte de vedere: din punctul de vedere al justiției sau dreptului și din punctul de vedere al echității. Romanii nu prea vorbeau de Morală. Romanii vorbeau mai mult de echitate. Justiția abstractă, ne-sanctionată, pe care noi o numim «idee morală», romanii o numeau *aequitas*. Din potrivă, ei numeau justiția care are la dispozițiunea sa o putere de constrângere, Justiția propriu zisă, *jus*. De unde vine acest cuvânt? Este important a ști aceasta, întru cât expunerea filologică este însăș expunerea doctrinei. Cuvântul *jus* ar veni dela cuvântul *jubere*: a porunci, cu rădăcina sanscritului *ju*. Prin urmare e *jus*, *quod justum est*, adică ceea ce este poruncit în mod formal și sacționat; este prin urmare juridic, ceea ce este conform cu dreptul sacționat.

Adesea avem prilejul să auzim această locuțiune: «nu este juridic ceea ce spui; nu este juridică soluțiunea». . . Ce însemnează aceasta? Însemnează o neconformitate cu legea scrisă; poate fi un act conform cu ideea morală, cu echitatea, și neconform cu legea scrisă. Poate cineva să aibă spiritul echitabil, poate să fie un mare sentimentalist și să nu fie juris-consult, pentru că nu are cunoștința legii scrise.

Cuvântul *Justiția* ar derivă din cele două cuvinte împrumutate *juri stare*, care cuvinte s'au apropiat unul de altul și s'a alcătuit cuvântul *justitia*. Este prin urmare *just* acela care stă în *jus*, în ceea ce este poruncit; este *drept*, acela care stă în ceea ce este echitabil.

Consecința acestei idei este că dreptul *quod justum est*, este eșit din echitate și trebuie să tindă a reveni la echitate.

Românii nu s'au conformat totdeauna acestei reguli. La început se supuneau unui formalism întemeiat pe dreptul formal scris în contra echității. Și fiindcă au văzut neajunsurile unei asemenea doctrine, au instituit pe pretori care aveau justiția pretoreană alături de justiția formalistă, bazată pe echitate.

Ideea aceasta a dăinuit și în țările române, în epoca anterioară plecării coloniilor și după aceea încă cel puțin până la năvălirea barbarilor, când s'a introdus aici altă idee, altă concepțiune, când s'au șters amintirile romane. Și așa ne lămurim cum în mintea Românilor a rămas până astăzi, mai cu seamă în clasele de jos, în popor, întotdeauna depozitarul părții sufletești a limbii, a naționalității noastre, cuvântul de *dreptate* care e mai presus decât cuvântul *lege* și *legalitate*. Cuvântul *lege*, și mai cu seamă cuvântul *legalitate*, sunt cuvinte noi introduse în viața morală, intelectuală și juridică a poporului nostru. Oamenii noștri din popor ca și cei din clasa de sus, când examinează, o chestiune, o cercetează mai mult din punctul de vedere al dreptății. De aceia aflăm în limba populară românească, în poezia noastră veche, în balade, cuvântul *dreptate*, care, sub această formă, nu găsesc să-și aibă echivalent în altă limbă. Când Românul vorbește de *dreptate* nu face aluziune la legea scrisă, nici la echitate; este ceva intermediar; este o concepție proprie, personală a lui, că ori ce act al nostru trebuie să fie conform, nu atât legii, cât acelei stări ideale care cere să se conforme echității; și nu atât echității, cât acelei stări ideale care cere să se conforme legii scrise. În colecțiunile de poezii populare aflăm balade și cântece în care mereu se invoacă cuvântul *dreptate*. De aci și protestarea energică în contra actelor de injustiție sub cuvintele *săraca dreptate*.

După influența romană, în țara noastră, a venit influența bizantină.

Care este concepțiunea Dreptului în epoca dreptului bizantin, adică în acea epocă care se scurge între întemeierea Bizanțului de Constantin cel Mare și finele secolului al 15-lea? Concepțiunea dreptului în această epocă, la început, eră pur romană; mai târziu se influențează de concepțiunea greacă, iar în urmă revine la ideea romană. Cauza acestei reveniri a fost

că a tot puternicia imperială care reprezintă societatea română, la început, își găsisse personificarea sa în Constantin cel Mare și Justinian, partizani ai dreptului roman; mai târziu, personalitatea, mentalitatea bizantină a fost dominată de mentalitatea lui Leon Izauricul, adăpată mai mult la civilizația grecească; mai târziu, de Vasile Macedoneanul care redevine partizan al doctrinei romane.

Utilitatea acestei expunerii constă în faptul că la epoca în care elementul grecesc influențează mentalitatea și societatea bizantină, introduce școala sofistică grecească cea veche. De aci bizantinismul, finețea, subtilitatea, care, cu toată schimbarea pe care a vrut să o aducă Vasile Macedoneanul, a făcut că a rămas în această societate bizantină influența a tot felul de elemente din Africa și Asia. Spiritul bizantin trecând peste Dunăre, a fost adus aci de reprezentanții Grecilor din Constantinopole, s'a infiltrat în mentalitatea românească și ne-a dat și nouă spiritul de intrigă, bizantinismul, subtilitatea. De aci și exagerațiunea controverselor juridice.

După disparițiunea influenței și epocii bizantine, avem epoca de influență franceză și atunci dreptul nostru se resimte de această influență. Și în loc să avem concepțiunea slavă de altădată, în loc să avem concepțiunea bizantină și chiar concepțiunea romană, avem concepțiunea franceză, din cauză că codul Napoleon este dreptul comun care, cel puțin în mod formal, s'a introdus în această țară. Dar influența franceză începe la noi nu dela 1865, când se pune în aplicare Codul civil, ci încă dela începutul secolului, căci influența franceză datează în țările noastre dela finele secolului trecut, când, din cauza revoluțiunii celei mari, mulți francezi au trebuit să se refugieze în Turcia, în Rusia și de aci au venit la noi, fie pentru ca să-și găsească liniștea; fie chemați de familii boeresti și domnești pentru educațiunea copiilor.

Inrâurirea franceză a dominat foarte mult timp. La un moment dat însă a fost pus în cumpănă de influența germană. Ca doctrină de stat, de organizare a statului, ca doctrină politică internațională, începe să domine influența germană și legile încep și ele să fie influențate de școala germană.

Este învedereat că trecutul nostru nu prea are un aspect admirabil într'însul, cel puțin pentru noi, din punctul de vedere

al dreptului și al legilor. Suntem o țară care avem desigur meritul de a fi luptat pentru păstrarea pe cât s'a putut a naționalității noastre, pentru triumful religiei noastre, dar, din punctul de vedere al organizării sociale, n'avem nici o originalitate, căci am avut totdeauna nenorocirea de a urma sistemul imitativ, iar nu cel evolutiv. În timpurile cele mai vechi, când începe să se alcătuiască în mod organic statul nostru, aflăm înrâurirea slavă, a dreptului slav pe care o cred foarte puternică cu toată dragostea ce o au unii de a face să reînvieze, cu putere retroactivă, influența dreptului european occidental și triumful dreptului roman. Când cade influența slavă, aflăm influența bizantină; când cade influența bizantină, aflăm influența franceză; când cade influența franceză, începe influența germană. Sper că ziua de mâine va fi mai fericită și generațiunile noi vor putea să dea mai multă originalitate acestei țări.

VII.

Metodele în studiul dreptului.

Chestiunea metodei trebuie privită din două puncte de vedere: metoda în învățământ și metoda în aplicarea dreptului.

Dreptul ne servă la descoperirea justului care trebuie aplicat în viață. Acest scop, se atinge prin două mijloace: prin raționament, adică prin legătura abstracțiunilor logice, și prin observațiunea faptelor.

În ceiace privește învățământul, este organizată o autoritate; este alcătuit un așezământ public care poartă numele de Facultate de drept, pentru că în acest așezământ, teoreticește, ne ocupăm cu studiul dreptului. O facultate, ca orice ramură a unei Universități, sau mai bine zis o Universitate, are două scopuri: unul de a contribui la formarea și dezvoltarea științei: este prin urmare un atelier de știință; altul a forma profesioniști, adică a prepara educațiunea acelor cari, sub diferite forme, au să aplice știința dreptului.

Aceste două scopuri, după importanța țărilor, variază. Sunt Universități care în special își propun, prin organele lor, profesorii, să fabrice, ca să spunem astfel, numai știința; altele se ocupă de caracterul practic și formează profesioniști. Facultatea noastră de drept, până acum, cel puțin în vederea scurturei trecut, n'a putut să fabrice știință, cât să prepare profesioniști. Aceasta nu însemnează că scopul generos de a fabrica știința este înlăturat; din contră, sunt sigur, că este urmărit cu multă silință de cei mai mulți dintre colegii mei. În ceea ce privește pe noi, din acest punct de vedere, cu toate silințele pe care ni le dăm de a contribui la înaintarea științei, mărturisim că mijloacele noastre personale nu sunt așa de puternice și nu ne încumetăm a formula doctrine originale.

Care este metoda mai folositoare pentru studenți, din punctul de vedere al învățământului în Facultate?

Sunt trei chipuri de a face un curs. Unul: sub forma dictărei. Cu deosebire această formă este folositoare pentru expunerea dogmatică. Abstracțiunile cele mai înalte sunt mai bine urmate, mai bine prinse când ele sunt formulate și dictate. Este altă formă, aceea a citirei fără preocupare de dictare amănunțită, care se leagă cu prima formă, și în sfârșit este forma cea de a treia: a vorbirei.

Vorbirea are avantajul că poate să stabilească o legătură personală mai puternică, mai energică, între profesor și elev, adică să dea o intensitate de viață cursului; cursul să devie ceva organic. În acest sistem se cere o atențiune încordată; prin urmare notarea devine mai grea; și fiindcă noi credem că acesta este mijlocul cel mai bun de a stabili o comunitate de viață intelectuală între profesor și studenți, este mijlocul la care de preferință vom recurge. Atragem atențiunea însă că, sub această formă, expunerea dogmatică perde și nu se poate corecta răul decât atunci când studentul, împreună cu alții, sau singur, va lua obiceiul constant, care trebuie practicat și e bine să fie practicat pentru că disciplinează și viața, de a redacta singur cursul după terminarea lui și după luarea notelor complete.

Am putut să observ în lunga mea experiență profesorală — și cu cât trece timpul, cu atât mai dureros am observat acest lucru — că studenții noștri sunt cam lipsiți de educațiunea literară, de știința construcțiunei frazelor. De acest neajuns au să se resmintă foarte mult. Dreptul nu e numai știință; este în mare parte artă și, ca oricărei arte, 'i se cuvine estetică. Cei lipsiți de estetică, fac mai puțin efect în viață. Acest fapt al diminuățiunei estetice se datorește, în mare parte, credem noi, și slăbirei studiilor clasice.

Noi nu suntem în potriva învățământului real spre care se vede o tendință specială a spiritului modern. Dar netăgăduit clasicismul a slăbit. Cei cari nu se ocupă cu literatura și cu dreptul, pot să nu dea mare importanță acestui fapt; noi însă, care studiem Dreptul, trebuie să cultivăm gustul literar. Să ne obișnuim ca vorba și scrisul să ne fie corecte. Nu putem atinge acest scop decât prin conferințe și redactarea notelor.

Ca completare a acestei idei, sunt de recomandat cursu-

rile comune, adică frecventarea acelor cursuri care, chiar dacă nu aparțin Facultăței de drept, sunt în strânsă legătură cu Dreptul. Dreptul urmărind idealul justului și utilului, este nevoit să facă apel nu numai la studiul propriu zis al legilor, dar la toate științele și la constatarea tuturilor faptelor. Ceeace este util omului, naște din constatările tuturilor ordinelor de științe. O societate constituită, nu asigură conservarea și desvoltarea vieței sociale și individuale, decât atunci când toate condițiunile de viață sunt satisfăcute. Prin urmare: serviciul medical, serviciul ingineresc, serviciul profesoral, cultural, bisericesc, toate activitățile cari contribuiesc la buna stare socială trebuiesc urmărite. De aci strânsa legătură a Dreptului cu toate științele. În special, considerăm ca baze ale dreptului Psihologia și Istoria. Omul de drept trebuie să le studieze și să le cunoască în special, pentru că fundamentul Dreptului, după cum am arătat în precedent, după noi stă și în ideea abstractă a justului și în fapte. De aceea am și zis că în totdeauna trebuie să unim ideile cu faptele. Ei bine, faptele, mai cu seamă când este vorba de judecată, fie din punctul de vedere al judecătorului care dă hotărârea, fie din punctul de vedere al avocatului care întrupează desbaterea judiciară, faptele stabilesc tendințele noastre. În întreaga lume și, în special, în fiecare dintre noi sunt diferite forțe care ne împing în toate direcțiunile. Aceste forțe trebuiesc disciplinate. Unele trebuiesc reținute și oprite, altele trebuiesc desvoltate. Aceste forțe cari ne împing de a face sau de a nu face ceva constitue tendințele noastre. Tendințele sunt egoiste sau altruiste. Sunt cazuri, sunt împrejurări, în cari tendințele altruiste trebuie să-și aibă liber curs și cele egoiste să fie restrânse. Altă dată, din contră, utilitarismul trebuie să aibă precădere asupra unor idei generoase care ar putea să ne arunce în domeniul utopic, de aci necesitatea simțului posibilităței. Psihologia este știința aceea care se ocupă de fenomenele conștiinței, de tendințele noastre și le constată. Prin psihologie ajungem să ne dăm seama de fiecare om, de intențiunile lui. De aceea se și întrebuințează expresiunile: psihologia cutărui om, psihologia cutărui profesionist, psihologia cutărei clase sociale, a cutărui tip social, de exemplu, psihologia țaranului, psihologia soldatului, psihologia avocatului. Acela care nu cunoaște și nu poate să-și dea seama de tendințe ignoră psihologia. De aci greutatea pentru

dănsul de a practica bine Dreptul și viața juridică. Conștiința juridică presupune înaintea de toate conștiința psihologică.

Am zis în al doilea rând, că considerăm ca bază a Dreptului Istoria, fiindcă Istoria conține experiența trecutului. Istoria trebuie învățată nu atât ca să cunoaștem faptele trecutului în anumite împrejurări, cât să o învățăm pentru consecințele de dedus, pentru prepararea vieții noastre. Cu drept cuvânt zicea Eliade: «În trecut se află școala ce prezice viitorul». Nu putem să ne dăm seama de ziua de mâine, decât studiind ziua de ieri. Am arătat și altă dată că există o strânsă legătură între generațiuni. Fiecare din noi ne naștem legați de generațiunile trecute și preparăm legătura, haina în care vor trăi generațiunile viitoare. Și dacă există o asemenea strânsă legătură între viitor, prezent și trecut, atunci evident că trebuie să studiem Istoria.

Revenim acum la cursurile comune; am spus mai sus că trebuiesc frecventate. De ce? Pentru că numai astfel putem să stabilim și să utilizăm legăturile între Drept și celelalte științe.

Am voit altă dată ca frecventarea cursurilor comune să fie obligatorie. Această idee nu s'a putut realiza. Faptul nu ne împiedică a ne da seama de necesitatea acestei legături, de utilitatea cursurilor comune și frecventarea lor.

Înainte de a trece la metoda Dreptului din punct de vedere practic, se cuvine să adăugăm că, mai în toate țările, învățământul în școală, în Universitate, este teoretic. Învățământul practic se obține și el prin frecventarea seminarului, adică a întrunirilor cu mai mulți profesori în care se cercetează faptele și se aplică legile. În Anglterra, în acea țară în care simțul practic este cel mai dezvoltat, învățământul, din contră, începe prin a fi practic și pe urmă devine teoretic. În Anglterra, Dreptul e făcut din analiză și legi speciale, din echitate, din jurisprudență, din obicei. Izvorul Dreptului nu este legea scrisă, codul; ideea de codificare este de fapt aproape necunoscută. Dreptul englez s'a format zi cu zi. Învățământul prin urmare nu poate să fie teoretic ca la noi, unde este un complex de doctrină care se transmite după catedră la auditor. Trebuie ca acela care vrea să cunoască legile, să cunoască amănunțit obiceiurile vechi, jurisprudența; și cine zice jurisprudență, zice aplicarea de fapt a legii la cutare fapt. De aceea și învă-

țământul este întâi practic și pe urmă teoretic. După analiză vine știința, sintetizarea și coordonarea cunoștințelor speciale.

Care din aceste două sisteme este de preferat? Pentru noi, cred că sistemul mijlociu, deși, dus la exces, cum pare că este o tendință acuma, poate da loc la surmenagiu. Chestiunile de fapt și jurisprudența pot distrage atențiunea studentului, și dacă nu este bine preparat pe principii, afundându-se prea mult în fapte, doctrina îl găsește într-o stare de saturațiune. De aceea nici prea multe conferințe, nici prea multe seminarii nu sunt de folos. Trebuie găsită dar o cale mediă. Nu trebuie perdut din vedere că Facultatea de drept n'are de scop a infuză întreaga știință juridică. E și imposibil. După lungi ani de viață doctrinară și practică, mai la fiecare pas suntem siliți să deschidem codul să-l consultăm și să citim autorii. Pentru ce? Pentrucă știința juridică este de o elasticitate și de o subtilitate foarte mare; ea consistă într-o forță fluidă, care nu se poate condensă și consemnă în ceva închis; ea are o prea mare forță expansivă pentru ca să poată fi posedată pe de-aîntregul. Facultatea de drept are de scop deci de a da posibilitatea de a cunoaște, de a ne însuși știința juridică.

Am zis că metoda trebuie cercetată și din alt punct de vedere. Acest al doilea punct de vedere este aplicarea Dreptului, aplicarea legii.

Legile sunt norme de acțiuni; legile însă nu trebuie să rămâie în stare abstractă, trebuiesc aplicate. Acela care aplică legea este judecătorul și judecătorul ajunge la aplicarea legii, ascultând părțile litigante, adică conducând până la sfârșitul ei desbaterea judiciară. Desbaterea judiciară are loc între părți, fie personal în luptă, fie prin reprezentanții lor, avocați sau apărători. Din acest punct de vedere considerat, Dreptul este incert și virtual și nu ia o formă determinată decât după ce desbaterea s'a închis. Cu alte cuvinte, când părțile se prezintă înaintea judecăței, când este vorba de a ajunge la consacrarea dreptului, dreptul, înainte de consacrare, este inform; de aceea și fiecare parte vorbește în numele dreptului și de cele mai multeori, aproape în unanimitatea cazurilor, și de bună credință. Nu veți găsi parte care să nu afirme că desigur dreptul este de partea sa, și chiar când solicită bunăvoința specială a judecătorului, n'o solicită decât încurajat de sincera credință

că are dreptate; dacă n'ar avea dreptate, nici n'ar ruga pe judecător.

Va să zică oridecâteori e vorba de aplicarea dreptului, de consacrarea, de recunoaşterea lui, cât timp recunoaşterea nu e făcută, dreptul este inexistent şi nimeni nu poate să-l afirme. Cum ajungem la recunoaşterea lui? Cum, prin urmare, dreptul din virtual devine drept real? Prin interpretarea legii. Liti-ganţii şi judecătorul sunt nevoiţi să descopere voinţa legiu-itorului. Voinţa legiuitorului trebuie substituită prin voinţa ju-decătorului, traducându-se în ea. Prin urmare, părţile cari se judecă, caută să influenţeze voinţa judecătorului. Această in-fluenţare este supusă unor reguli şi, neapărat, numai oarecari mijloace sunt permise, nu orice mijloc se poate întrebuinţa pentru a înrăuri voinţa judecătorului. Cum se ajunge la desco-perirea sensului legii, cum se formează voinţa efectivă, hotărârea judecătorului? Prin două metode: una este metoda tradiţională. Vorbind în special de Franţa, şi de noi, pentru că legile noastre au multe caractere comune şi se deosebesc de legile celorlate ţări, metoda tradiţională este metoda clasică care s'a practicat şi după promulgarea codului Napoleon dela Revoluţiunea cea mare încoace. Metoda ştiinţifică care n'are decât câţiva ani de zile de practică, este încă la începutul ei, se datoreşte unei reacţiuni în contra metodei tradiţionale.

Să ne oprim la această metodă.

Metoda tradiţională nu e, cum s'ar putea crede, metoda ro-mană. Intr'adevăr, când zicem «metoda tradiţională», am putea să ne închipuim că este vorba de vechea metodă primită dela Romani odată cu dreptul roman. La Romani, dreptul eră strict şi prin urmare interpretarea eră literară, riguroasă. Este ade-vărat însă că alături de dreptul strict s'a format şi un drept variabil şi echitabil. Tocmai din cauză că dreptul eră strict, judecătorul, în special pretorul având în vedere echitatea şi sim-ţul juridic internaţional, adică ceea ce practică lumea şi trebuie practicat, a creat el un drept special dând hotărâri care nu erau atât în contra legii, cât erau alături de lege: erau desvoltarea legii. Astfel s'a format în mare parte tocmai ceea ce alcătuieşte mai mult monumentele de drept roman.

Revoluţiunea franceză, tocmai pentru că voia să izbească în practicile bisericeşti de judecată, în privilegiu şi în arbi-

trar, a proclamat cultul legii, ceea ce se numeă «Domnia legii». Ba încă, unii voiau să înlocuiască cultul lui Dumnezeu cu cultul Legei. Faptul acesta era foarte lăudabil și pornea din cele mai bune simțiminte. În Declarațiunea drepturilor omului se proclamă, se formulează principiul de egalitate : necesitatea pentru toți de a se supune legii, nu numai pentru cei de jos, dar cu deosebire și pentru cei de sus. Legea, prin urmare, eră considerată ca ideală și perfectă. Ea este expresiunea utilului și adevărului. O lege trebuie să cuprindă și este presupusă că cuprinde, căci altminteri n'ar fi lege bună și căreia trebuie să ne supunem, toate mijloacele prin care se descoperă justul și utilul și prin care se dă dreptatea. Legea nu trebuie să fie prea mult interpretată cu latitudinea pe care o dă știința, căci cu cât ne silim mai mult să interpretăm o lege, cu atât ne substituim voinței legiuitorului. Prin urmare, trebuie să ne ținem strict în limitele ei.

Această idee, această preocupățiune, acest cult al legilor l-a avut foarte mult Napoleon I. De aceea el a și pronunțat o butadă, acel cuvânt care e lapidar și care cuprinde într'însul și mult adevăr, deși nu trebuie luat cu totul în serios, căci atunci ar trebui să nimicim comentariile legilor și drepturilor. După ce s'a promulgat Codul Napoleon, și i s'a adus primul comentariu făcut de Toullier, l-a luat, l-a deschis, l-a consultat și a văzut o mulțime de cazuri și ipoteze, de controverse pe cari jurisconsultul le imaginase. Atunci a zis : «Codul meu e dus !», adică soarta lui este periclitată — «mon Code est perdu». Această reflexiune, această «boutade» este ea întemeiată ? Este întemeiată în parte, pentru că interpretul, voind să interpreteze și să prevadă totul, extinde legea. Se întâmplă cu interpreții legilor ceea ce se întâmplă și cu istoricii : se ivește un fapt mare, sau un fapt de o importanță mai mică ; se produce o revoluțiune oarecare, un asasinat pe care istoricul îl comentează. El comentează însă faptul nu atât din punct de vedere obiectiv, cât mai ales din cel subiectiv. Michelet privește Revoluțiunea cea mare într'un fel, Thiers o privește într'altfel, un istoric catolic o privește cu totul într'altfel. Dacă citim un istoric care aparține școalei catolice, sau unul care aparține legitimismului francez, vom vedea condamnată toată Revoluțiunea. Dacă luăm un partizan al Jacobinilor, nimic mai frumos decât epoca jacobină și comitetul de salvare publică. Un altul, de un temperament care împinge spre

individualism, condamnă școala jacobină. Și de ce aceste divergențe? Pentru că istoricul substitue faptele unele prin altele pentru ca să facă raționamentul care îi convine. Acelaș lucru se întâmplă și cu interpretii legilor. Metoda tradițională poartă acest nume pentru că așa o numesc partizanii ei, dar care în definitiv nu este prea veche, s'a practicat cu deosebire după vreo 20 de ani dela promulgarea codului Napoleon. De aceea și învățământul în Facultatea de drept din Paris a fost mai mult un învățământ exegetic. Nici nu se pomenea ca profesorii de materiile respective să facă o introducere de generalități, să încurgă în domeniul istoric al filosofiei; se deschidea Codul, fie codul civil, fie codul comercial, și se dă analiza fiecărui articol, iar judecata se făcea pur și simplu pe baza, cum am zice acelor zece table ale lui Moise, literar și judaice interpretate.

Metoda tradițională, nu putea să fie de prea lungă durată, nici în viața practică, nici în viața teoretică, pentru că legea este ceva omenesc și că tot ce este omenesc este imperfect. Se întâmplă că într'o mulțime de cazuri, legea nu este completă, și atunci naște dificultatea mare: ce vom face cu ipotezele pe care legiuitorul nu le-a prevăzut, cu atât mai mult că nu-i este permis judecătorului să se declare în fondul cauzei incompetent de a judeca: să pronunțe cuvântul roman *non liquet*, pe motivul că nu știe ce are de făcut; el totdeauna trebuie să hotărască într'un sens sau altul. Pentru aceste ipoteze, în special Géný, a propus un sistem, o metodă care poartă numele de *Metoda științifică pentru descoperirea adevărului și aplicarea legilor*. După dânsul, interpretarea legii trebuie să reiasă din viața juridică a fiecărui popor, a fiecărei societăți. Viața juridică se constituie din legi, din obiceiuri, din jurisprudențe, din echitate, din rațiune, din conștiință, din voință, din științe auxiliare și chiar din știința universală. Prin urmare, nu numai țările de drept istoric ca Anglia și Germania, dar și țările de drept doctrinar vor trebui ca în metoda de interpretare să recurgă la interpretarea științifică. Această interpretare științifică trebuie să se bazeze pe trei principii:

1. Autonomia voinței. Vom căuta ca în fiecare act să descoperim voința părților, oricare ar fi actul, nu numai în domeniul civil, dar și în domeniul penal, unde se cere intențiunea; nu numai în domeniul administrativ, dar chiar în fa-

cerea actelor de procedură. Voința este elementul determinant al Dreptului. Prin urmare, orice caz care dă loc la o desbatere trebuie să dea loc la examenul voinței și numai în mod excepțional, când ne vom găsi în fața oarecăror acte ce au o existență și în afară de exprimarea voinței, le vom putea judeca, fără a ne preocupa de autonomia voinței: așa de exemplu quasi-contractele.

2. Trebuie să ne preocupăm de ordinea publică, adică de armonia care trebuie să domnească într-o societate. Sunt chestiuni și legi cari privesc individual pe anumite persoane; acolo se judecă interese private. Sunt însă chestiuni în cari nu se despart pur și simplu interesele personale și egoiste. Chestiunile acestea sunt în strânsă legătură cu interesul social. În asemenea chestiuni, există un interes de ordine publică: prin urmare, judecătorul se va preocupa de ordinea publică și va rezolva conflictul nu numai față de părțile private, dar și față de interesul social.

3. Însfârșit al treilea principiu, pe care trebuie să se bazeze interpretarea științifică este echilibrul intereselor și al drepturilor.

După mine, această idee a echilibrului intereselor se confundă cu principiul al doilea, al ordinei publice.

Am arătat mai sus, că la descoperirea adevărului ajungem în două chipuri: prin experiență și prin raționament. Experiența presupune observarea faptelor. Metoda experimentală este foarte simplă, pentru că avem aface cu ceva care cade sub simțurile noastre, pe câtă vreme metoda «raționamentului» este mai grea, căci presupune o serie de abstracțiuni.

Cari sunt raționamentele ce trebuiesc făcute în materie de drept pentru interpretarea legilor?

Cele mai principale sunt: raționamentul *a fortiori*, adică acela care ne arată că dacă într'un anume caz o regulă și o soluțiune se impune, cu atât mai mare cuvânt ele se impun în alte ipoteze asemuitoare.

Raționamentul *a contrario*: acela care arată că dacă legiuitorul a dispus ceva într-o speță, într-o situațiune afirmativă, trebuie să presupunem că pentru ipoteza situațiunii negative trebuie să dăm soluțiunea contrară: *a contrario*.

Foarte des se întrebuintează raționamentul *de analogie*, adică acel raționament care ne impune deducerea unei solu-

țiuni din similitudinea stabilită între două situațiuni identice. De aceea vedem că, și în controverse, mai totdeauna se întrebuintează când raționamentul a fortiori, când acel a contrario, când similitudinea.

Trebue, în privința caracterului dreptului și a metodei de interpretare, să facem o deosebire între dreptul public și în special între dreptul constituțional și celelalte ramuri ale dreptului.

Mai toate regulele de drept în țara noastră sunt formulate în serii de legi care poartă numele de coduri. Dreptul constituțional, el însuș, se găsește consemnat într'un cod mai mic, căci pe când codul civil are aproape două mii de articole, codul constituțional, care este fundamental, căci pe dânsul se bazează toate celelalte legi, este rezumat într'un număr foarte mic de articole.

Este Dreptul constituțional un adevărat Drept? Ideia aceasta de mulți s'a contestat și în special Dicey, un mare profesor de drept constituțional din Londra, în scrierea sa: *Introducere la studiul Dreptului constituțional*, demonstrează că Dreptul constituțional ține mai mult de Morala politică, de Istoria, de psihologia unui popor, decât de Drept în adevăratul sens al cuvântului.

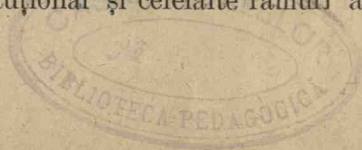
Ideia aceasta este incontestabil adevărată în Englitera, pentru că foarte puține din legile constituționale și din drepturile constituționale se găsesc formulate. Mai totul în sfera constituțională în Englitera face parte din «common law», adică din obiceiul pământului. Această idee este adevărată întrucâtva chiar și pentru noi, pentrucă Dreptul constituțional nedând decât formule generale, cele mai multe cazuri de ordine constituțională și politică nu sunt prevăzute. În sfera dreptului civil și a dreptului penal, mai toate actele noastre sunt catalogate, caracterizate. Legiuitorul a creat categorii în care putem regăsi tipul actelor de care ține actul nostru. Orice condițiuni ar pune vânzătorul și cumpărătorul în vânzarea lor, actul petrecut între vânzător și cumpărător este o vânzare și își găsește soluțiunea sa în articolele cari se află în cod, în materie de vânzare. Nu tot astfel însă este cu Dreptul constituțional. Așa, de exemplu, zilnic se poate întâmpla să fie o vacanță de deputat sau de senator, fie că a încetat din viață, fie că a demisionat, fie că a primit o funcție. O alegere are loc: alegătorii resping alegerea candidatului guvernamental sau din contră resping alegerea can-

didatului opoziției. Ce însemnează această alegere în contra guvernului, sau ce însemnează mai multe alegeri contra guvernului? Este aici un reviriment de opinie publică politică care aduce o schimbare, prin urmare guvernul este dator să se retragă în urma pierderii unei alegeri sau mai multor alegeri? Iată-ne între altele într'un caz izolat. Incontestabil că ne găsim aici în fața unei situațiuni pe care nu o prevede formal Dreptul constituțional. Și Ipoteze de acestea sunt zilnice. De aceea cu ușurință vedem pe acei cari combat actele făcute de majoritățile parlamentare, afirmând că sunt acte inconstituționale, pentru că lipsește criteriul acela sigur, după care poate să se declare că un act este legal sau ilegal. De aici și greutatea de a se face o lege asupra responsabilității ministeriale.

Dar adevărul pe care vrem să-l descoperim, justul și utilul în materie constituțională, nu se descoperă cu legea formală și, scrisă; el se descoperă cu altceva: cu morala politică, cu precedente, cu istoria. Prin urmare, Dreptul constituțional consistă mai mult în prescripțiuni de morală, de antecedente, de practică de parlamentarism, de analogie cu ce se petrece în statele cu care avem mai multă similitudine. Așa, de exemplu, fiind vorba de o disoluțiune: poate capul statului să disolve un parlament și să concedieze un guvern care este expresiunea majorității? Guvernul se schimbă când minoritatea devine majoritate. Aceasta pare a reeși din litera constituțiunei. Dar dacă minoritatea stă în acelaș raport cu majoritatea, însă majoritatea *reală*, a țării, a devenit o minoritate, Capul statului poate el, dela sine, să impună demisionarea unui guvern?

În practica constituțională engleză, mai cu seamă de vre-o 150 de ani și mai bine aceasta este fără precedent; un guvern dacă are majoritatea, stă. În practica constituțională belgiană mai cu seamă înainte de 1860, sub bătrânul Leopold, s'au văzut cazuri în cari un guvern, cu toată majoritatea pe care o avea a fost concediat. Asemenea caz s'a văzut la noi la 1888: guvernul, cu toată majoritatea pe care o avea, a trebuit să se demită. S'a violat constituțiunea sau nu? În spiritul constituțiunei engleze a fost violată; în spiritul constituțiunei și a practicei constituționale belgiene, nu a fost violată.

Iată în ce condițiuni trebuie să facem o deosebire între dreptul constituțional și celelalte ramuri ale dreptului.

În Dicey se vede care este metoda de interpretare a legilor constituționale în cazurile în care o lege scrisă special nu determină ce e de făcut.

Programul Enciclopediei Dreptului.

Programul unui curs de Enciclopedie a dreptului trebuie să cuprindă următoarele materii:

1. Ce este Encyclopedia? Encyclopediștii francezi din secolul al 18-lea.
2. Ce este Encyclopedia Dreptului?
3. Ce este Dreptul? Diferite definițiuni.
4. Elementele dreptului. *Subiectul*: Persoanele fizice și morale. Sclavii. Animalele. *Obiectul*: Viața. Suicidul. Bunurile. Valorile. Raportul între subiect și obiect. Sancțiunea și Formele.
5. Originile Dreptului. Evoluția și Imitația. Influențele străine.
6. Dreptul dinamic și Dreptul static. Logica Dreptului. Raționamentul sub forma judecății. Certitudinea, posibilul și probabilul. Experiența juridică. Spețele și particularitățile lor. Jurisprudența și mobilitatea ei. Technica juridică. Principiul contrarietăților și Controversa juridică.
7. Dreptul individual, colectiv, natural, pozitiv, social, politic. Dreptul subiectiv și Dreptul obiectiv.
8. Dreptul și Forța.
9. Legăturile Dreptului cu literatura clasică, cu jurisprudența din diferite epoci, cu religia, cu morala, cu psihologia, cu politica, cu sociologia, cu istoria, filosofia, filosofia istoriei, istoria filosofiei, cu medicina legală și alte științe
10. Izvoarele Dreptului. Scrierile lui Platon, Aristot, Socrate, Cicerone *De Officiis*.
11. Metafizica Dreptului lui Kant.
12. Diferitele școli. Dogma și Școala istorică. Savigny și Ihering. Pragmatismul. Școala economică.
13. Influența juriștilor în diferite timpuri.
14. Dreptul roman și Dreptul atenic.
15. Statul antic, medieval și cel modern. Statele Arietice. Grecia. Statul Roman. Creștinismul și influența lui.

16. Imperiul bizantin. Civilizația bizantină. Statul și Biserica în Bizanț. Influența lor asupra Țărilor române.

17. Dreptul canonic în Franța. Dreptul german și romano-german. Dreptul bisericesc în România.

18. Formațiunea vechiului Drept românesc. Elementele și influențele determinante. Vechiurile coduri românești. Dreptul grecesc și secolul al 18-lea în țările române. Statul și spiritul fanariotic.

19. Secolul al XIX-lea. Influența franceză. Dreptul public român dela 1907 încoace.

20. Diviziunile dreptului: *Dreptul public* propriu zis. Regimul guvernului absolut și cel constituțional. Dreptul naționalităților. Separația puterilor.

21. *Dreptul administrativ*. Neajunsurile confuziunei între actul politic și cel administrativ. Influențele politice morbide.

22. Oamenii de stat și politicianii. Partidele politice. Responsabilitatea politică legală.

23. Proprietatea în Dreptul administrativ. Bugetul. Funcționarii. Armata.

24. Dreptul rural și industrial. Libertatea muncii și restricțiunile libertății convențiunilor. Munca. Proprietatea. Capitalul. Grevele.

25. *Dreptul internațional* și *Dreptul natural*. Pacea. Războiul. Regimul mării, al uscatului și cel aerian.

26. *Dreptul civil*. Organizația familiei. Capacitatea naturală și civilă. Circulațiunea bunurilor. Transmisiunea lor. Libertatea de a da și testă. Fundamentul Obligațiilor. Responsabilitatea civilă. Prescripția.

27. *Codul de Procedură civilă*. Rațiunea de a fi a «Formei». Forma și Dreptul. Judecătorul și Avocații. Garanțiile justiției legale.

28. *Dreptul Comercial*. Creditul. Asociația. Falimentul. Suprimarea lui (?). Dreptul maritim.

29. *Dreptul Penal*. Binele și răul. Justul și injustul. Libera voință. Determinismul. Fatalismul. Boalele nervoase. Nebunia. Pasiunea. Beția. Necesitatea pedepsei. Elementele culpabilității. *Procedura penală*. Constatările medicale și tehnice în caz de crimă și delict. Probele.

30. Dreptul viitor. Tendințe de unificare.

